

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»
ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА**

**НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ТА
СОЦІОГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН ІМЕНІ О. М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО**

Кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
НА ТЕМУ:**

**«ДІЯЛЬНІСТЬ АНАСТАСІЇ ЯРОСЛАВНИ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНО-
ДИНАСТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УГОРЩИНІ XI СТ.»**

Галузь знань: 03 Гуманітарні науки
Спеціальність: 032 Історія та археологія
Освітній рівень: бакалавр

Виконала:

Ячменіхіна Юлія Костянтинівна,
студентка 42 групи

Науковий керівник:

Шара Любов Миколаївна,
кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Гринь Олена Володимирівна,
в.о. завідувача кафедри історії України,
археології та краєзнавства,
кандидат історичних наук,
доцент.

Роботу подано до розгляду _____ 2026 року.

Студент	_____	<u>Юлія ЯЧМЕНІХІНА</u>
	(підпис)	(прізвище та ініціали)

Науковий керівник	_____	<u>Любов ШАРА</u>
	(підпис)	(прізвище та ініціали)

Рецензент	_____	<u>Олена ГРИНЬ</u>
	(підпис)	(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на засіданні кафедри
всесвітньої історії та міжнародних відносин

(назва кафедри)

протокол № 10 від 30.04.2026 року_____

Студентка допускається до захисту цієї роботи в екзаменаційній комісії.

В.о.завідувача кафедри	_____	<u>Любов ШАРА</u>
	(підпис)	(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	8
1.1. Історіографія проблеми.....	8
1.2. Джерельна база.....	15
РОЗДІЛ 2. ШЛЮБНА ДИПЛОМАТІЯ ТА РУСЬКО-УГОРСЬКІ ВІДНОСИНИ У X-XI СТ.....	23
2.1.Шлюбна дипломатія як інструмент міжнародної політики середньовічних держав.....	23
2.2. Русько-угорські взаємини у X–XI ст.....	30
РОЗДІЛ 3. ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ І ДІЯЛЬНІСТЬ АНАСТАСІЇ ЯРОСЛАВНИ.....	37
3.1. Київський період життя Анастасії та Андраша.....	37
3.2. Політична роль Анастасії Ярославни в утвердженні державності та династії Арпадів.....	45
3.3. Духовна місія королеви Анастасії.....	57
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	68
ДОДАТКИ.....	74

ВСТУП

Актуальність теми. Одним із магістральних інструментів комунікації європейських монархій за доби Середньовіччя була шлюбна дипломатія, завдяки якій забезпечувалося встановлення, зміцнення та легітимація міждержавних відносин. В умови політичної нестабільності династичні союзи виконували роль не лише символічних актів порозуміння, але й були реальними механізмами гарантування миру, взаємної підтримки, визнання правлячих родин у тогочасному європейському просторі та засобом інтеграції до нього окремих держав, підсилення їхньої ваги на міжнародній арені.

З огляду на це, набуває актуальності осмислення ролі жінки як носія династичної легітимності та дипломатичного впливу. Представниці правлячих родів, вступаючи в шлюб, виконували функцію посередниць між різними політичними середовищами, сприяючи налагодженню міждержавних контактів і культурному взаємозбагаченню. Водночас їхня місія не завжди зводилася до формального дотримання покладених зобов'язань дружини монарха, а зчаста була демонстрацією активного залучення у процес державного управління шляхом регенства чи безпосередньої участі у державницькій діяльності разом/замість чоловіка-монарха.

Враховуючи сучасні тенденції розвитку історичної науки, зокрема фокусування на питаннях про державотворення й трансрегіональні зв'язки у середньовічній Європі, місце і значимість Русі-України, актуалізується вивчення постаті Анастасії Ярославни. Представниця династії Володимировичів стала дружиною короля Андраша I Католика та відіграла помітну роль в історії Угорської монархії. Проте, на противагу сестрі Анні, вона менше відома, маємо лише фрагментарні, почасти контroversійні факти й оцінки її життя та діяльності. Між тим, досліджуючи історію про Анастасію Ярославну, ми актуалізуємо проблему суб'єктності жінки у середньовічному соціумі, виходимо за межі традиційних уявлень про пасивну роль князівен у династичних союзах. На прикладі її життєпису можемо простежити як правителька-консорт могла вирішувати значимі для держави та правлячої

династії питання, боротися за права своїх дітей-спадкоємців у жорстокому світі чоловіків-монархів Середньовіччя, здійснювати регентські повноваження за малолітства сина. Водночас дата тематика актуальна й з огляду на гендерний аспект сьогодення, коли набувають широкої популярності наукові праці про трактування ролі жінки у владних структурах минулого. Анастасія Ярославна – типаж, на прикладі якого не лише чітко простежується розуміння батьком-монархом місця княжни у зовнішньополітичних пріоритетах держави, але й кореляція рівня освіченості, умов виховання доньок великого князя і традицій, що панували при дворі Ярослава Мудрого, з поведінкою і рішеннями Анастасії в іпостасі королеви-консорта, удови-королеви та регентки.

Мета роботи полягає у тому, аби, спираючись на історіографію та джерельну базу, проаналізувати діяльність Анастасії Ярославни в контексті державно-династичних процесів в Угорщині XI ст., її роль у легітимації влади Андраша I Католика та ствердженні християнської віри.

Для досягнення окресленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми в історіографії та джерельну базу дослідження;
- охарактеризувати шлюбну дипломатію як інструмент міжнародної політики середньовічних держав;
- дослідити русько-угорські взаємини у X–XI ст.;
- з'ясувати передумови та політичні обставини укладення династичного союзу між Руссю та Угорщиною, з огляду на зовнішню політику Ярослава Мудрого й потребу династичної легітимації влади Андраша I;
- показати політичну роль королеви Анастасії у процесі утвердження державності в Угорській монархії та династії Арпадів;
- розкрити діяльність руської княжни, спрямовану на зміцнення християнських традицій у тогочасному Угорському королівстві.

Об'єктом дослідження є державно-династичні процеси в Угорщині XI ст., а **предметом** – діяльність королеви-консорта Анастасії Ярославни, спрямовану на зміцнення монархії та правлячої династії Арпадів.

Хронологічні межі роботи охоплюють 1046–1074 рр., де нижня – дата укладання шлюбу Андраша I й Анастасії, прибуття подружжя в Угорщину, а верхня – усунення Анастасії від активної політичної діяльності. Задля системного розкриття окремих аспектів бакалаврської роботи свідомо виходили за усталені межі.

Територіальні рамки окреслюються географічним простором середньовічного Угорського королівства в його тогочасних кордонах, з урахуванням політичних зв'язків з Руссю-Україною (як місцем народження Анастасії, проживання її та Андраша Арпада до 1046 р.) і Священною Римською імперією (як вектором династичної та дипломатичної підтримки).

Методологічну основу дослідження складають принцип історизму та системності, що дозволили розглянути діяльність Анастасії Ярославни у династичному й соціокультурному контекстах XI ст., враховуючи тогочасні політичні реалії, дослідити її постать як активного суб'єкта у структурі міждержавних відносин між Руссю, Угорщиною і Священною Римською імперією.

Крім цього, нами застосовано цивілізаційний, гендерний та історико-антропологічний підходи. У процесі дослідження використали **загальнонаукові методи** (аналіз, синтез, індукції, узагальнення) та **спеціально-історичні**: порівняльно-історичний, історико-генетичний, історико-типологічний, біографічний та метод історичної реконструкції.

Наукова новизна роботи полягає, по-перше, у систематизації матеріалів та обґрунтуванні висновку про особу Анастасії не лише як про дружину короля Андраша I Католика, а як про самостійного політичного гравця і суб'єкта державного управління Угорського королівства, по-друге, у вивченні ролі Ярославни як правительки, яка докладала зусиль для остаточного ствердження християнства в Угорській монархії. Також на прикладі одруження Анастасії

та Андраша нами розширено уявлення про значення шлюбної дипломатії як важливого інструмента комунікації ранньофеодальних монархій Центрально-Східної Європи та роль жінки в тогочасній системі влади.

Практичне значення дослідження визначається тим, що його матеріали можуть стати у нагоді при розробці й викладанні для здобувачів Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського навчальних курсів «Історія країн Центрально-Східної Європи доби середньовіччя та раннього нового часу», «Королівські династії Центрально-Східної Європи доби середньовіччя», а також для проведення уроків історії для здобувачів закладів загальної середньої освіти, факультативних занять, написання наукових розвідок про Анастасію Ярославну.

Апробація результатів роботи відбулася 27 березня 2026 р. під час Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих науковців і студентів «Філософія, філологія, культура, освіта: слово молоді», проведеної на базі філологічного факультету Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка. Тема доповіді: «Традиція укладання династичних шлюбів у культурі: історико-політичний та соціокультурний аспекти». Також було підготовлено й виголошено доповідь «Анастасія Ярославна як королева Угорщини» на щорічній науковій конференції молодих учених та студентів, організованій Навчально-науковим інститутом історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського НУЧК імені Т.Г. Шевченка (6 травня 2026 р.). Матеріали виступів на вищевказаних конференціях опубліковані у збірнику тез і 16-му випуску збірника наукових праць «Juvenia Studia».

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Загальний обсяг – 81 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Інтерес дослідників до постаті Анастасії Ярославни зріс у зв'язку з розвитком історичної науки та національної культури. В українській історіографії вона почала розглядатися як одна з представниць династії Рюриковичів/Володимировичів, яка відігравала важливу роль у міжнародних зв'язках України-Русі, а у науково-популярній літературі, історичних нарисах і реконструкціях – як символ шлюбної дипломатії та культурного впливу Русі на Центрально-Східну Європу.

Життєпис і діяльність Анастасії Ярославни потрапили у поле зору українських та угорських науковців переважно у новітній час, після 2000-го року. Проте перші згадки про неї віднаходимо у ґрунтовних дослідженнях знаних українських істориків нової доби, які писали про правління Ярослава Мудрого та, у контексті аналізування його зовнішньої політики, звертали увагу на укладання династичної угоди з угорським королем-втікачем Андрашем. Так, Михайло Грушевський в «Історії України-Руси» розглядав Анастасію не як окрему постать, а як інструмент шлюбної дипломатії Ярослава Мудрого і міжнародних династичних зв'язків тогочасної Русі. Історик коротко описав історію прибуття Андраша на Русь, вказавши, що «чи під час свого побуту на Русі, чи вже ставши королем, – Андрій теж оженив ся з донькою "руського князя" близше невідомого» [21, с. 5]. Імені князівни не згадано, а у примітках читаємо пояснення, що то могла бути Анастасія чи Агмунда.

Натомість значно більше матеріалів прописано у праці Наталії Полонської-Василенко [42]. Авторка деталізувала період правління Ярослава Володимировича й серед іншого сфокусувалася на широких матримоніальних зв'язках Русі. Вона вказала не лише на факти одруження братів і сестер Ярослава, його синів і доньок, але й охарактеризувала причини і наслідки

укладання шлюбів. Скажімо, підкреслила значимість діяльності Андраша та сина Шоломона, націлену на підтримку східного релігійного обряду в Угорщині.

Властиво, що Н. Полонська-Василенко написала не про візантійські традиції, а про слов'янську культуру і мову. Наголосила також і на збільшенні числа руських переселенців й отримання ними високих посад при королівському дворі. Розлого проаналізувала заходи Ярослава Мудрого у царині культурно-духовного розвитку, що дозволяє нам реконструювати атмосферу, в якій зростала Анастасія і прожив Андраш. Враховуючи це, стають зрозумілими причини його прихильного ставлення до усього руського в Угорщині [42, с. 128, 129].

Заразом маємо зазначити, що у працях ранньої історіографії постать князівни Анастасії ще не розглядалася як самостійний політичний діяч – її особа згадувалася як донька Ярослава і дружина угорського короля; вона була частиною широких політичних процесів у взаєминах Угорщини та України-Русі XI ст.

Аналогічну загальну інформацію про русько-угорські взаємини та одруження Андраша I на доньці київського князя віднаходимо у працях європейських дослідників новітнього періоду, поміж яких Норман Дейвіс [23], та Алексіс Власто [11]. Приміром, праці британського історика Н. Дейвіс важливі з огляду на з'ясування історії державотворення в Угорській монархії, євангелізації її населення, комунікування з сусідніми ранньофеодальними королівствами. Для нього Угорщина постає не периферією, а невіддільним, органічним елементом центральноєвропейського простору, який протягом століть виконував роль одного з ключових політичних і культурних мостів між Сходом і Заходом континенту. Н. Дейвіс не дає детального покрокового розбору чи вузькоспеціалізованого джерелознавчого аналізу шлюбу Анастасії Ярославни та Андраша I, але його монографії є незамінними з методологічної та контекстуальної точок зору.

Так само і в дослідженні британського славіста та історик А. Власто не віднаходимо безпосередніх матеріалів про Анастасію та Андраша I, але нам важливе його пояснення релігійної «двоєдиності» Угорщини доби Андраша I. Фахівець описує, як в Угорському королівстві паралельно співіснували латинська та візантійсько-слов'янська (кирило-мефодіївська) літургійні традиції. Для нас це необхідне, аби довести, що православне походження Анастасії не було перешкодою для латинського двору, а навпаки – допомагало Андрашу I балансувати між німецьким (католицьким) впливом і прагненням зберегти самобутність королівства, спираючись на русько-візантійські зв'язки. Анастасія Ярославна та її руський почет не почувалися чужинцями в Угорщині, бо слов'янська мова та культура були зрозумілими й поширеними серед тогочасного угорського населення (особливо в регіонах, що межували з Руссю). Це те соціокультурне тло, на якому Анастасія засновувала православні скити та монастирі (зокрема, у Вишеграді та на Тихані); її релігійна діяльність спиралася на слов'янський християнський субстрат, вже існуючий у підвладних Андрашу землях. Як вказувалося вище, подібні твердження висловлені й Н. Полонською-Василенко.

Значно більше матеріалів ми зібрали, простудіювавши праці українських дослідників. Магістральна відмінність їхніх робіт – сприйняття Анастасії як самостійної історичної постаті, чия діяльність мала вагоме значення для русько-угорських відносин, внутрішньої політики Угорщини та міжнародної дипломатії середньовічної Європи. Така трансформація в історіографічній площині зумовлена загальною еволюцією історичної науки – від подієвої та династичної історії до персоналізованого й міждисциплінарного аналізу. Так, Микола Котляр систематизував відомості про Анастасію Ярославну, приділив більше уваги її життєвому шляху: шлюбу з Андрашем, ролі при королівському дворі, народженню спадкоємця Шоломона та подіям після смерті чоловіка. У працях М. Котляра Анастасія постала не лише як елемент дипломатії, а як окрема історична особа. Ним зроблена стисла, але змістовна біографічна

довідка про королеву Анастасію Ярославну в «Енциклопедії історії України» [34].

Подібний висновок запрошується й читаючи праці Леонтія Войтовича, який досліджував генеалогію Рюриковичів, князівські династії та політичну роль жінок княжої доби [12–13]. Для вивчення постаті Анастасії його праці важливі тим, що науковець уточнював родинні зв'язки, місце князівни серед дітей Ярослава Мудрого, а також її значення у формуванні міжнародних союзів Русі. У Л. Войтовича Анастасія вже чітко проглядається як представниця руської династичної політики, яка через шлюб впливала на центральноевропейський простір.

Знанням фахівцем русько-угорських контактів є доктор історичних наук Мирослав Волощук [14–19]. Він здійснив глибокий аналіз присутності вихідців із Русі в Угорському королівстві, дослідив їхню соціально-політичну роль, майновий статус та міграційні процеси. Зокрема, проаналізував термінологію угорських документів (наприклад, формулу *dictus Orrus* – «прозваний Руським») та довів, що руські переселенці посідали вагоме соціальне місце, обіймаючи посади комесів, магістрів і суддів. Детальне вивчення терміну «русь» в угорських джерелах дозволило краще зрозуміти контекст, у якому жила і діяла Анастасія як королева-консорт, а згодом – регентка. М. Волощук підкреслив складність опрацювання латиномовних та угорськомовних джерел, внаслідок чого виникають перепони для повного відтворення історії русько-угорських контактів.

Важливо, що у працях М. Волощука основна увага зміщується від біографії Ярославни до ширшого питання – присутності русинів в Угорському королівстві, міграцій, політичних зв'язків та культурного впливу Русі. Через це постать Анастасії розглядається як один із ключових символів русько-угорського зближення XI ст. М. Волощук фактично змістив тему з вузько династичної площини у сферу міждержавних та міжкультурних контактів.

Сучасні автори, зокрема Олександр Бонь [7], Андрій Плахонін [41], Петро Кралюк [31], Ярослав Пилипчук [40] та інші, також розглядають постать

Анастасії у сучасному історіографічному ключі. Вони аналізують шлюбну дипломатію Русі, міжнародну політику Ярослава Мудрого, релігійну ситуацію в Угорщині, династичні конфлікти між Андрашем і Белою, а також роль Анастасії у боротьбі за владу для сина Шоломона. У працях вищевказаних авторів уперше активно порушуються питання політичної суб'єктності Анастасії Ярославни. Звертається увага на питання: чи впливала вона на рішення чоловіка, чи брала участь у палацових конфліктах, чи могла бути регенткою?

Так, О. Бонь охарактеризував князя Ярослава як «тестя Європи», підкресливши, що через шлюби своїх дітей він намагався нейтралізувати агресію іноземних держав (зокрема Німецької імперії) та зміцнити міжнародний престиж династії Рюриковичів [7, с. 209]. А. Плахонін дослідив шлюб Анастасії та Андраша у контексті русько-угорських відносин XI ст., вказавши на його значимість для легітимації влади Андраша I. Заразом дослідник реконструював діяльність Анастасії через призму конфліктів і союзів між нащадками Володимира Ярославича та угорськими королями, що дозволило системно проаналізувати матримоніальні угоди [41, с. 46, 47].

Узагальнені, але необхідні для бакалаврської роботи, матеріали розвідки Юрія Крамара [32]. Він визначив «шлюбну дипломатію» як засіб врегулювання територіальних суперечок, укладення військово-політичних союзів та припинення внутрішніх усобиць; окреслив типологізацію династичних угод [32, с. 150]. Враховуючи її, можемо трактувати шлюб Анастасії з угорським королем Андрашем I як складник широкої дипломатичної комбінації, спрямованої на зближення з Угорщиною після невдач у відносинах із Генріхом III. Переважно дослідники вказують на матримоніальні зв'язки як засіб «шлюбної дипломатії», що дозволяла Русі інтегруватися в європейський політичний простір.

У дослідженнях Ярослава Радиша та Оксани Кожухар теж побіжно згадується постать Анастасії на тлі вивчення внеску жіноцтва у розбудову державності [43]. Утім автори аналізують вітчизняні та зарубіжні джерела,

висвітлюючи еволюцію ролі жінки від патріархального уявлення до активної участі у політичному, соціальному житті та системі державного управління. Відповідно розглядають князівен, у тому числі доньок Ярослава, не тільки як об'єктів дипломатії, а як дієвих учасниць формування та функціонування державності. Вони наголошують, що через освіченість та виховання Ярославни відіграли значну роль у політичній історії Європи. Акцентуючи на ролі жінки у формуванні й функціонуванні середньовічної державності, Я. Рашин та О. Кожухар, дозволяють нам поглянути на Анастасію як на активного політичного гравця [43, с. 113].

У розвідці О. Камінської, присвяченій деталізації ключових напрямів зовнішньої політики Русі часів Ярослава Мудрого, також ідеться про династичні союзи в контексті формування стратегічних альянсів середньовічних монархій. Шлюб Анастасії з Андрашем I визначається як значимий елемент русько-угорського зближення [28, с. 8]. Суголосне твердження віднаходимо і в дослідженні Ірини Чістякової та Галини Воробйової. Історикині проаналізували шлюбну дипломатію династії Рюриковичів, підкресливши, що «шлюб Анастасії Ярославни з Андрашем був одним із заходів європейської матримоніальної політики Ярослава Мудрого, який відійшов від традиційного візантійського вектору дипломатії своїх попередників [48, с. 205].

Автори також висвітлюють діяльність Анастасії як фундаторки та опікунки (наприклад, заснування православного монастиря в Угорщині за зразком Печерського в Києві) [35]. Звертають увагу на правління її сина Шоломона, характеризуючи політичну ситуацію та його взаємини з двоюрідними братами [40]. Опрацьовуючи таку інформацію, ми маємо можливість точніше реконструювати стосунки між Анастасією і Шоломоном, екстраполювавши його комунікування з іншими історичним персоналіями.

Важливі й специфічні ракурси для дослідження дає науково-популярний біографічний нарис Євгенії Гомон, хоча має він виразні маркери емоційного забарвлення [20]. Порівняно з академічними працями, у ньому проглядається

прагнення авторки реконструювати внутрішній світ Анастасії, її чоловіка та сина, а також відтворити особистісні взаємини між Анастасією й Андрашем під час його тривалого перебування в Києві (у статусі вигнанця). Є. Гомон аналізує психологічний клімат при дворі Ярослава Мудрого та умови, в яких виховувалася княжна, що дозволяє вибудувати гіпотези про особистісний вплив Анастасії на чоловіка, який згодом позначився й на активній політичній ролі королеви-консорта в Угорщині.

Серед угорських дослідників історії одруження Андраша I та Анастасії Ярославни слід виокремити солідні доробки Марти Фонт, яка фокусується на ролі київських князівен і, зокрема Анастасії, в історії Угорщини, підкреслюючи їхній вплив на придворне життя та династичну політику Арпадів [46].

Цікавим і системним є дослідження Ласло Зубанича, який акцентував увагу на княгинях України-Русі в історії Угорщини [26]. У його роботах Анастасія трактується як одна з жінок, яка сприяла розвитку угорської державності, зміцненню християнства, розширенню культурних контактів. Відтак, чітко проглядається новий акцент – династичний шлюб трактується не лише як дипломатична угода, а як внесок жінки-правительки в суспільне життя іншої країни.

На окрему увагу заслуговує праця Ярослави Хортяні-Гук, історикині, голови українського самоврядування в Угорщині й президентки Європейського конгресу українців. У ній акцентовано на становленні християнства в Угорщині й знакову роль у цьому процесі Анастасії. Розкриваються заходи королеви-консорта стосовно заснування монастирів, запрошення руських ченців, дослідниця робить висновок, що «зусиллями цього подружжя Угорщина затвердилася як могутня християнська держава Європи, бо нехристиянська держава не могла проіснувати в Європі одинадцятого століття. І у цій справі є велика заслуга Анастасії Київської» [47].

Необхідним став і доробок Лайоша Надя та Шандора Рудя, який є науково-популярним, краєзнавчим виданням з регіональним і конфесійним

фокусом [36]. Порівняно з академічними працями, автори зацентрували на локальній історії, зокрема на зв'язку королеви із Закарпаттям (яке входило до складу «двору королеви» або так званого *ducatus* – прикордонних земель Угорського королівства). Крім цього, наголошено на релігійному статусі Анастасії як «благовірної королеви». Маємо розуміти, що в офіційному православному чи католицькому мартирологах Анастасія Ярославна не є канонізованою святою, проте в народній пам'яті та церковному краєзнавстві її постать глибоко шанована. Також простежується схильність Л. Надя і Ш. Руді до певної модернізації історичних реалій XI ст., використання неперевіраних джерел. Приміром, зафіксовано формулювання про Анастасію як «володарку українського Закарпаття», що є очевидним анахронізмом для епохи Середньовіччя.

Таким чином, викладений матеріал засвідчив, що історіографічна оцінка постаті Анастасії Ярославни пройшла шлях від другорядної згадки князівни у контексті політики Ярослава Мудрого до повноцінного вивчення її ролі як королеви Угорщини. Дослідницька опція змінилася від трактування Анастасії як доньки Ярослава Мудрого і дружини Андраша I до оцінки її як окремої історичної постаті, чиї ролі так само змінювалися протягом життя – руська князівна, угорська королева, учасниця династичної боротьби, регентка за малолітства сина, монархиня, яка турбувалася про релігійно-культурне життя Угорщини. Щоправда, висновки деяких дослідників залишаються гіпотетичними, часто образ Ярославни романтизується, перебільшується її вплив або приписуються недоведені факти. Відтак найбільшу наукову цінність мають праці академічних істориків, які спираються на хроніки, генеалогічні дані та критичний аналіз джерел.

1.2. Джерельна база

Джерельна база дослідження постаті Анастасії Ярославни та її діяльності як угорської королеви-консорта, регентки при малолітньому синові

є обмеженою. Фрагментарна інформація міститься у джерелах угорського, руського та західноєвропейського походження, але вона потребує критичного підходу до їх аналізу через поверховість й тенденційність авторів. З огляду на це, для написання нашого дослідження ми скористалися наративними і зображальними (візуальними) джерелами, використали також твори художньої літератури як допоміжний матеріал для реконструкції культурно-історичного контексту і суспільних уявлень про тогочасні події.

Так, нами залучені матеріали з «Повісті минулих літ» авторства Нестора літописця, в яких віддзеркалено династичну політику Ярослава Мудрого, шлюбні союзи його дітей із представниками європейських правлячих монархій [2]. Також скористалися інформацією про діяльність князя стосовно культурного розвитку, зокрема про заснування школи, бібліотеки, активне храмове будівництво, підтримку християнства. Це дало нам змогу простежити умови, в яких зростала Анастасія, перебував у вигнанні Андраш, а також зробити висновок про вплив київського середовища, оточення князівського двору на формування світоглядних засад молодих людей, усвідомлення ними значимості християнських традицій.

Водночас «Повість минулих літ» необхідна для вивчення історії русько-угорських взаємин XI ст., їхніх територіальних конфліктів і співпраці. Властиво, що, на думку, М. Волощука, автори багатьох джерел не ставили собі за мету відобразити стосунки Києва лише з однією країною-сусідом, вони описували лише найбільш актуальні події та явища своєї землі. Тому не дивно, що, від періоду «знайомства» русичів з уграми у 898 р. до часу налагодження більш тісних стосунків у 1000 р. на сторінках літописів і інших джерел ми практично нічого не знайдемо про русько-угорські взаємини. Більш детально вони прописані в часи феодального роздроблення Русі та князівських чвар, безпосередньо у цьому брав участь і дім Арпадів [16, с. 121].

Значимішим за інформативністю став «Угорський хронікальний звід», датований XIV ст. Роботу над його написанням розпочав придворний капелан угорського короля Людовіка I Великого Мартин Кальті, імовірно 1358 р. Проте

текст не доведено до завершення, події зупиняться на 1333 р. Звід дійшов до нашого часу у двох частинах: «Chronicon pictum» («Ілюстрована хроніка») 1370 р. та пам'ятка XV ст. «Chronicon Budense» («Будська хроніка»). Назву «Угорський хронікальний звід» джерело отримало умовно, бо у ньому поєднані кілька текстів, які у самотійному вигляді не збереглися. Також даний наратив називають «Cronica Hungarorum» («Угорська хроніка» або «Cronica de gestis Hungarorum» («Хроніка діяння угрів») [3].

Матеріали «Угорського хронікального зводу» дозволяють простежити життєпис Андраша та його братів після вигнання з Угорщини, причини і передумови повернення Андраша на батьківщину, участь у придушенні повстання, яке до речі, трактується у документі як «язичницька реакція». Також можемо почерпнути відомості про окремі аспекти правління короля і його спадкоємця – сина Шоломона. Автор звернув увагу на взаємини між двоюрідними братами (сини Андраша та Бели), подальшу політичну кар'єру Шоломона [3, с. 357].

Стосовно Анастасії, то вона не означена під своїм іменем, про неї ідеться лише як про дружину Андраша, без особливої акцентуації. «Він взяв за дружину дочку князя Русі (dux Ruthenorum), – читаємо у джерелі, – від якої народив Шоломона (Salomo) і Давида (David). Від наложниці у нього був син Георгій» [3, с. 357]. Також про Ярославну згадано у контексті характеристики правління Шоломона, їхню сварку після поразки при Модьороді. Властиво, що наводиться текст докорів Анастасії та синову реакцію на них; вказано місце поховання королеви [3, с. 360, 361].

Ще одним важливим джерелом стала середньовічна хроніка «Ioannis De Vtino Brevis Narratio De Regibvs Hvngariae» («Коротка розповідь про угорських королів») авторства Іоанна з Уніто [1]. Вона вважається найінформативнішою поміж безлічі «коротких хронік» Середньовіччя. Значимими її перевагами є стислість у поєднанні з величезним хронологічним охопленням і достовірністю викладених фактів. При цьому увага автора сфокусована на ключових подіях кожного з правителів, але, водночас, деякі факти угорської

історії, приміром, припинення династії Арпадів, у цій хроніці взагалі не згадані.

Про Іоанна з Уніто відомо, що він був угорським міноритом (член католицького ордену францисканців) і жив у першій половині XIV ст. Ним була написана хроніка про Бертрана або Бертраму, тодішнього патріарха Аквілейського (1334–1350), але у ній викладалися події від Адама до Христа та додавалася хроніка про імператорів і пап від Різдва Христового до 1277 р. Її авторство приписують ченцю-домініканцю Мартіну Опавському або Мартіну Поляку, який згодом став архієпископом Гнезненським (1278 р.). За цим документом був третій текст – про королів Угорщини, витягнутий з угорських хронік і доведений до 1458 р. Можливо його склав Томас Драгі (Фома Драгський). Іоанн з Уніто об'єднав ці три тексти, тобто виступив у ролі укладача рукопису.

Для нашого дослідження матеріали «*Ioannis De Vtino Brevis Narratio De Regibvs Hvnghariae*» доречні для дослідження передумов приходу Андраша до влади, його взаємин з братами, їхньої подальшої долі. Також знаходимо відомості про конфлікт між Андрашем і Белою, завершення суперництва смертю першого й коронацією другого. Наводиться коротка історія правління Шоломона, змагальність за престол з двоюрідними братами. Про Анастасію згадано лише в одному місці хроніки, після переказу останніх років життя Шоломона: «... його дружина і мати поховані в Адмонті». Навіть у контексті розповіді про дітей Андраша не згадано її імені, лише написано, що «Андраш породив двох синів, а саме Соломона і Давида» [1]. Утім саме з цього джерела ми почерпнули інформацію для реконструкції перебігу подій, уточнення ключових аспектів з історії правління Андраша та Соломона.

Таким чином, у вищевказаних середньовічних хроніках Анастасія не фігурує як окрема персоналізована постать, тільки згадується як «руська княжна», без зазначення імені. Це свідчить про певну «знеособленість» її образу в історичній пам'яті.

Допоміжним джерелом можуть слугувати художні твори українських письменників, поміж яких «Диво» П. Загребельного [4], «Ярослав Мудрий» І. Кочерги [5], «Ярослав Мудрий» О. Олеся [6]. Прописані сюжети дозволяють реконструювати атмосферу при Ярославовому дворі, умови, в яких виховувалися його доньки, характер взаємин між представниками правлячої династії. Ці твори не мають самостійного історіографічного значення, але можуть використовуватися як допоміжне джерело.

Візуальний образ Анастасії зафіксовано на деяких зображальних джерелах. Щоправда, у середньовічному мистецтві безпосередніх зображень Анастасії майже не зберіглося. Пояснюється це тим, що в XI ст. портретний живопис ще не був поширеним у сучасному розумінні, а візуалізація правителів мали переважно символічний характер.

Особливістю художнього образу Анастасії є те, що він не має чітко усталеного канону. На відміну від деяких інших історичних постатей, її іконографія формується переважно ретроспективно – на основі уявлень дослідників і митців про епоху. Це дає можливість різноманітних інтерпретацій, але водночас ускладнює відтворення її «автентичного» образу.

Постать Анастасії Ярославни в мистецтві є радше результатом історичної реконструкції, ніж безпосередньо зафіксованої традиції. Вона виступає як символ династичної дипломатії, жіночого впливу на політику та культурного зв'язку між Руссю та Угорщиною. Її образ продовжує розвиватися в сучасній культурі, набуваючи нових значень у контексті переосмислення ролі жінки в історії.

У цьому контексті цікавим є дослідження мистецтвознавиці Оксани Чуєвої та її співавторки С. Книжникової, які проаналізували стилістичні особливості та еволюцію художньої мови портретних мотивів доньок Ярослава Мудрого на основі творів образотворчого мистецтва XI–XXI ст. [49]. Згідно з їхньою візією, єдиним збереженим автентичним зразком мистецтва XI ст. є фреска з Софії Київської, на якій зображено родину Ярослава Мудрого: батька Володимира Великого, дружину, синів та доньок. На жаль,

фреска була невдало реконструйована й безповоротно пошкоджена. Найкраща достовірність образів передана у замальовках голландського художника Абрагама ван Вестерфельда, датованих 1651 р. На той час великий фресковий портрет родини Ярослава ще не ушкодили, тому маємо візуалізованих 13 фігур, розміщених на трьох стінах, поміж них й Анастасія (див. Додаток А) [49, с. 243].

Ще одним зразком образу Анастасії є картина відомого угорського художника, представника романтизму та історизму Орлаї Петрича Шома. 1857 р. він створив полотно, присвячене драматичному епізоду з життя Анастасії Ярославни – її сварка з сином Шоломоном (див. Додаток Б). У потрактуванні автора, матір виганяє сина і фактично позбавляє його престолу через порушення ним мирних угод з двоюрідними братами (синами Бели). Цим жестом Анастасія демонструє пріоритет державних інтересів над родинними почуттями. Драматизм сцени підсилює постать невістки Юдит на передньому плані, чиє заступництво за чоловіка увиразнює тему відповідальності всередині монаршої родини. Стилїстика твору позначена театральністю: пози персонажів та їхні костюми нагадують сценічну постановку, що є характерним для історичного живопису середини ХІХ ст. [49, с. 244].

В радянський час, з огляду на жорсткий ідеологічний контроль, однобокість трактування історичних тем чи взагалі заборону на дослідження, тематика княжих образів не популяризувалася. Щоправда, київська художниця, кераміст-монументаліст Галина Севрук створила серію робіт, присвячених донькам Ярослава Мудрого, які стали королевами європейських країн. Така тематика разом з іншими творіннями авторки послуговували підставою, аби її виключили зі Спільки художників на 40 років. Між тим, керамічні композиції трьох сестер-королев – це єдина робота, в якій їхні образи доповнені акцидентними шрифтовими підписами, що наче декоративне оздоблення організують керамічні планшетки (див. Додаток В) [49, с. 245].

Руйнація СРСР та відновлення незалежної України відкрили широкі можливості для авторської свободи, але образ Анастасії Ярославни відтворили лише 2016 р. Укрпошта поширила серію поштових марок «Київські князівни на престолах Європи», розроблені художниками-дизайнерами В. Василенко та Н. Долгушиною у графіці «під старовину» з натяком на автентичність зображень. Старовинність підсилили декоративними буквицями і шрифтом (див. Додаток Г) [49, с. 246].

2011 р. на вершині гори біля Бенедиктинського абатства на півострові Тіхань, біля озера Балатон, встановлено пам'ятник королю Андрашу I та його дружині Анастасії (див. Додаток Д). Ініціатором виступило Товариство української культури в Угорщині, авторами – скульптор Богдан Корж та архітектор Олег Турик. Властиво, що монарші постаті відтворені в узагальнених пластичних формах, оскільки, з одного боку, не збереглися автентичні іконографічні джерела, з іншого – у такий спосіб увиразнено символічність та позачасовість постатей королівського подружжя [49, с. 247]. Такий собі «мінімалізм» і «некласичність». На пам'ятнику висічено напис: «Король Андраш I і королева Анастасія – українська княжна». Місце обране не випадково – у Бенедиктинському абатстві похований Андраш, у східній Угорщині любила жити Анастасія, на півострові Тіхань її чоловік виділив землі для православних монахинь, привезених королевою з Києва [39].

Наразі напрацьовано значний масив авторських ілюстративних матеріалів, які знаходять широке застосування у виробництві сувенірної продукції, оформленні ексклюзивних видань та дитячої літератури. Крім цього, вони використовуються у створенні коміксів, розробці сторібордів і проєктуванні персонажів для ігрової індустрії [49, с. 248].

Таким чином, джерельна база дослідження представлена наративними матеріалами, зокрема, «Повістю минулих літ», середньовічними угорськими хроніками, та візуальними. Вони містять інформацію про русько-угорські взаємини, життя і правління Андраша I, Шоломона, натомість про Анастасію Ярославну згадано побіжно та знеособлено. Її образ у мистецтві також має

фрагментарний і реконструйований характер. Він сформувався значно пізніше, вже після смерті королеви. Ґрунтується на обмеженій джерельній базі та відображає не стільки реальну історичну особу, скільки уявлення різних епох про роль жінки, королеви, представниці правлячої династії Русі-України.

РОЗДІЛ 2

ШЛЮБНА ДИПЛОМАТІЯ ТА РУСЬКО-УГОРСЬКІ ВІДНОСИНИ У X–XI СТ.

2.1. Шлюбна дипломатія як інструмент міжнародної політики середньовічних держав

Упродовж багатьох століть фундамент міжнародних відносин будувався не лише на полях битв чи за столами переговорів, але й біля церковних вівтарів. Здійснювалося це шляхом матримоніальної дипломатії, що передбачала собою стратегічну практику укладання династичних союзів між правлячими династіями, та була властивою від Античності й до Нового часу як один з найефективніших інструментів міжнародної політики в умовах монархічного суспільства. Як справедливо твердять науковці, міждинастичні шлюби слугували найпотужнішим засобом зміцнення політичних союзів між державами, націлювалися на поліпшення дипломатичних відносин між ними [48, с. 201].

У середньовічній Європі династія фактично ототожнювалася з державою, а особа правителя – з політичним суверенітетом, тому шлюб між представниками правлячих домів був не лише приватною чи родинною подією, але й актом міжнародного значення. Він перетворювався на складну дипломатичну шахову партію, в якій принцеси і принци ставали живими «послами». Їхні альянси могли принести країні те, чого не завжди вдавалося досягти зброєю. Через посаг або право спадковості уможливлювалося отримання нових територій, формування військово-політичних коаліцій, завдяки одруженню зміцнювали династичні права на престол, досягали тривалого миру між воюючими сторонами чи взагалі забезпечували мир, розширювали сфери впливу, врегульовували та локалізували ескалацію. Династичний шлюб, на думку Ю. Крамара, – це союз, що укладався між представниками правлячих династій різних країн із метою налагодження

політичних взаємин, створення військових коаліцій, підтвердження і закріплення міжнародних угод, врегулювання конфліктів або їх попередження [32, с. 150].

За доби Середньовіччя, коли міждержавні інституції ще не мали сталого характеру, саме родинні зв'язки виконували роль гаранта політичних домовленостей. Династичний союз створював мережу взаємних зобов'язань, що охоплювали військову підтримку, торговельні преференції, дипломатичне посередництво та престижне визнання. Значимою була функція легітимації, адже одруження із представницею впливової династії підвищувало статус монарха, посилювало його позиції усередині країни та на міжнародній арені. Династичні зв'язки виконували також функцію культурної комунікації: разом із князівнами та королевами до інших держав переносилися традиції двору, релігійні практики, писемність, елементи права й мистецтва.

З огляду на це, шлюбну дипломатію можемо вважати не допоміжним, а системним елементом зовнішньої політики середньовічних держав, інструментом не лише політичної, а й цивілізаційної інтеграції. Союзи між правителями Франції, Священної Римської імперії, Скандинавії, Польщі, Угорщини, України-Русі формували складну систему взаємопов'язаних інтересів тогочасної Європи. Династичні шлюби стали значимим механізмом інтеграції правлячих домів у загальноєвропейський політичний простір у процесі становлення та розвитку ранньофеодальних централізованих монархій, утвердження християнства як об'єднавчого цивілізаційного чинника, інтенсифікації комунікування між Західною, Центральною та Східною Європою.

Утім маємо розуміти, що за пишністю й блиском королівських церемоній здебільшого приховувалися складні юридичні розрахунки та особисті драми. Дипломатична політика не зважала на почуття, симпатії, вона націлювалася на геополітичну вигоду.

Витоки стратегії вибору наречених для спадкоємців трону слід шукати у середньовічну епоху, а підґрунтям для неї слугували тодішні уявлення про

велику родину християнських правителів. Періодом апогею «шлюбної дипломатії» дослідники називають Новий час й наголошують, що у ранньомодерній Європі шлюбна дипломатія була вже не тільки інструментом мирного співіснування держав, але й нерідко шлюби між представниками окремих династій призводили до тривалих і запеклих війн за династичну спадщину. Прикладом цього є війни за мантуанський спадок (збройний конфлікт за право володіння герцогством Мантуя і маркграфством Монферрат протягом 1628–1631 рр.), «деволюційна війна» 1667–1668 рр. між Францією й Іспанією за Іспанські Нідерланди, війна за пфальцьський спадок (війна Великого альянсу між Францією і Аугсбургською лігою 1688–1697 рр.) та інші [32, с. 150].

Відтак, сучасні дослідники історії шлюбної дипломатії в Європі, зокрема, Х. Духардт, Г. Вебер, М. Петерс, П. Флемінг, виділяють кілька основних типів династичних шлюбних угод: «прибуткові» (спрямовані на розширення території власного домену), одруження для формування зовнішньополітичних альянсів; укладення внутрішньодержавних союзів, щоб зміцнити владу правлячої династії; закріплення мирних домовленостей та для упередження конфліктів і війн [32, с. 150].

Аналізуючи форми укладення шлюбних угод, науковці виокремлюють два види. Перший – династична унія – політичне об'єднання, за якого монархи (король і королева) були суверенними правителями, а після одруження дві держави починали управлятися єдиною династією. Інший різновид династичного шлюбу – це союз між суверенним правителем і представником іноземного королівського двору, який перебирав на себе статус королеви (короля) – консорт (королева/король-консорт – дружина правлячого монарха або чоловік правлячої королеви). При укладенні такого шлюбу на перше місце ставилось питання забезпечення спадковості королівського роду, хоча й не відкидалися можливі геополітичні вигоди від такого союзу [32, с. 151, 152].

Розмірковуючи над детермінантами шлюбної дипломатії монархів, дослідники називають кілька факторів. По-перше, це статус і престиж

королівської родини [32, с. 152]. Так, шлюб із представниками провідних династій Габсбургів, Бурбонів або Рюриковичів/Володимировичів автоматично підвищував легітимність правлячого дому, був актом офіційного визнання для нових чи «варварських» країн. Натомість одруження монарха на особі нижчого рангу сприймалося як слабкість і могло призвести до ізоляції держави.

Вагомим було місце жениха/нареченої у черзі на трон. Шлюби з першими спадкоємцями готувалися роками й умови контрактів прописувалися до дрібниць, бо наречена ставала майбутньою королевою. Молодші діти використовувалися для менш значущих, але тактично важливих союзів, скажімо, для укладення миру з невеликим сусіднім графством чи герцогством. Якщо ж поміж представників головної гілки монархічного роду не лишилося спадкоємців, то навіть шлюб із «далеким родичом», який раптом опинився першим у черзі на престол, відкривав можливість для об'єднання величезних територій під однією короною. Усю нюанси мали враховуватися, бо помилка у шлюбній дипломатії, як складному кроці зовнішньополітичної стратегії тієї чи іншої держави, могла коштувати корони або цілої країни [32, с. 152].

Плануючи династичні угоди, зважали також на географічний чинник, оскільки розташування країни могло утруднити контакти з родиною, створювало проблеми зі сприйняттям чужої культури, мови, традицій, інакшого світу. Для потенційних молодят кращим був варіант регіональних шлюбів – східно-, центрально-європейських, північно-німецьких, скандинавських, габсбургсько-італійських. Також звертали увагу на ієрархічність або паритет обох членів подружжя [32, с. 152]. Не віталися морганатичні шлюби чи соціальні мезальянси. Якщо ж вони укладалися, то нащадки позбавлялися права успадковувати престол, титули і майно.

Знаковою була і конфесійна приналежність нареченого та нареченої. Віросповідання при одруженні вважалося не формальністю, а одним із найскладніших бар'єрів або, навпаки, найміцнішим цементам для політичних союзів. Тривалий час приналежність до однієї конфесії була обов'язковою

умовою «політичної легітимності» шлюбу, скажімо одруження польської правительки Ядвіги з литовським князем-язичником Ягайлом, який неодмінно мав прийняти католицьку віру [23, с. 134]. Натомість з часів Реформації шлюбна дипломатія стала інструментом релігійних війн. Європа розділилася на своєрідні «шлюбні ринки», де обирали між представниками католицьких династій (Габсбурги, Бурбони) і протестантських (Оранські, Гогенцоллерни). Одруження протестанта з католичкою могло спровокувати повстання, громадянську війну чи навпаки «міжконфесійні» шлюби укладалися як спроба примирити релігійні табори. Як приклад – весілля Генріха Наваррського (протестанта) та Маргарити де Валуа (католички). Однак завершилося усе вкрай трагічно – Варфоломійською ніччю, під час якої за різними даними загинули від 5 до 30 тис. протестантів-гугенотів [9].

Шлюбна дипломатія стала невід’ємною складовою й Давньоруської держави, яка з середини XI ст. почала активно інтегруватися у систему європейських міжнародних відносин. Порівняно з сусідніми державами, Русь не обмежувалася регіональними союзами, а налагоджувала династичні зв’язки із західноєвропейськими, скандинавськими та центральноєвропейськими монархіями. Особливістю руської шлюбної дипломатії була її стратегічність, націлена на поєднання прагнення до міжнародного визнання з потребою створення безпеки західних і південних кордонів. Через династичні союзи Україна-Русь сформувала систему політичних гарантій, що компенсували відсутність постійних міждержавних інституцій.

Традиція зовнішньополітичних стосунків Русі з державами Європи через шлюбну дипломатію є давньою і глибокою. Її ініціатором вважається Володимир Великий й надалі вона простежувалася в одинадцяти поколіннях руських князів, аж до правнуків короля Данила Галицького. За підрахунками дослідників, відбулося понад 100 династичних шлюбів, але, вочевидь, ця цифра потребує корекції у бік збільшення. Лише в XI ст., на думку М. Баумгартена, 36 київських князів і князівен поєднали свої долі з представниками монарших родин Європи [43, с. 114].

Водночас науковці наголошують на особливостях матримоніальних зв'язків Русі з країнами Європи, на протизагаду пошлюбленню з візантійськими принцесами. Головна відмінність полягала у паритетності руських князів з європейськими династіями, бо останні вважалися рівнею і мали однакові цілі та завдання, укладаючи династичні угоди: утриматися при владі, зміцнити її, збільшити свої володіння тощо. Пріоритетними партнерами Давньоруської держави в її «сімейній дипломатії» були скандинавські держави Півночі (Норвегія, Швеція, Данія); романо-германські держави Заходу (Франція, Англія, німецькі феодальні держави) і країни Сходу (Чехія, Польща, Угорщина) [43, с. 113].

Як вказувалося вище, Володимир Великий надав значної ваги династичним угодам як інструменту вирішення зовнішньополітичних проблем, а його син Ярослав Мудрий зробив це пріоритетом, отримавши поправу прізвисько «тесть Європи». Завдяки інтенсивним матримоніальним зв'язкам він перетворив Київ на один із провідних політичних центрів Центрально-Східної Європи і, що прикметно, його шлюбна дипломатія не була епізодичною практикою. Вона відзначалася послідовністю, далекоглядністю, представляла цілісну систему геополітичного зміцнення Русі. Династична стратегія ґрунтувалася на поєднанні військової сили, правової реформи та активної династичної політики, що дозволило досягнути кількох цілей: посилити міжнародний престиж держави, убезпечити західні кордони, створити мережу політичних союзів у Центральній та Західній Європі, міцно інтегрувати Русь у християнський світ. Заразом укладання шлюбів із представниками європейських правлячих домів дало змогу Києву позиціонувати себе як рівноправного учасника тогочасної геополітики.

Як справедливо наголосила О. Камінська, престиж династичних зв'язків опинявся у прямій залежності від могутності держави [28, с. 8]. Сам Ярослав Мудрий одружився на доньці шведського короля Олафа – Інгігерді (Ірині), аби, з одного боку, убезпечитися від набігів шведів на північно-західну Русь, а з іншого – цей шлюб відбувся, бо не вдався альянс Швеції та Норвегії [7, с. 196].

Сестра Ярослава – Марія-Доброніга – стала дружиною польського правителя Казимира I Відновлювача, який при підтримці русичів зміг перемогти своїх опонентів й відновити цілісність Польської держави, а Русь збільшила свій вплив у Європі [38]. Увійшли у європейські монарші роди й шестеро синів і три доньки Ярослава Мудрого. Володимир Ярославич одружився на Оді – доньці графа Леопольда фон Штаде, Ізяслав – на Гертруді (Олісаві) – сестрі Казимира I Відновлювача, що свідчить про подвійний династичний альянс. Святослав Ярославич узяв за дружину або Оду – доньку Штаденського графа Леопольда, онуку німецького імператора Генріха II (за версією хроніки Альберта Штаденського) або Киликію – спадкоємицю німецького графа Етелера [22; 7, с. 199]. Всеволод Ярославич пошлюбився з візантійською принцесою Марією, яка вважається дочкою імператора Костянтина Мономаха чи, як значиться у дослідженнях Л. Войтовича, племінницею Костянтина IX. Ігор Ярославич породичався з саксонським маркграфом Оттоном, одружившись з його донькою Кунегундою [13, с. 318, 322].

Найстарша дочка Ярослава Мудрого – Єлизавета – була видана заміж за норвезького короля Гаральда Суворого (Сміливого, Грізного), а після його смерті стала дружиною короля Данії Свена, отримавши титул «королева двох держав». Найбільш гучним і знаним шлюбним проєктом Ярослава Мудрого, твердять науковці, був союз доньки Анни з французьким монархом Генріхом I [30]. На думку Н. Полонської-Василенко, такі матримоніальні стосунки свідчать про зв'язки іншого характеру, які зближали Київську державу із Західною Європою [42, с. 127, 128].

Завдяки дипломатичній діяльності Ярослава, Русь-Україна виступала рівноправним суб'єктом міжнародних відносин середньовічної Європи: у першу чергу у стосунках з Німеччиною та Візантією, що підтверджують обміни посольствами у 1030–1031, 1040 та 1043 рр. Водночас укладення нових союзів з Німеччиною, Польщею, Угорщиною, Чехією було викликане розривом військово-політичних, торгівельних і церковних зв'язків з Візантією [28, с. 8].

Як справедливо зазначають науковці, Ярослав Мудрий, «вдало комбінуючи дипломатію та військову силу, перетворив Русь на потужну європейську державу, з якою мали рахуватися і в Константинополі, і в Кракові, і в Парижі» [50, с. 280]. У контексті далекоглядної шлюбної стратегії слід розглядати й погодження Ярослава Мудрого на одруження його доньки Анастасії з угорським королем Андрашем (Ендре, Андрієм), що стало логічним продовженням широкої програми династичної інтеграції.

Таким чином, можемо констатувати, що шлюбна дипломатія була витонченим механізмом легітимізації влади та розширення геополітичного впливу держав за часів Середньовіччя та раннього Нового часу. Династичні угоди закладали фундамент для тривалого комунікування між монархіями на тривалий час, визначаючи карту Європи на століття вперед. Не винятком була й політика князів Русі-України, де активізація матримоніальних відносин розпочалася у часи Ярослава Мудрого. Його шлюбна дипломатія стала зразком далекоглядності, адже замість виснажливих воєн князь обрав шлях «родинної політики», що дозволило державі стати рівноправним гравцем на міжнародній арені та забезпечило період найвищого її розквіту.

2.2. Русько-угорські взаємини у X–XI ст.

Русь-Україна, за висловом Дмитра Наливайка, належала до найзначніших та історично найпродуктивніших державних утворень раннього Європейського Середньовіччя, була першорядним за значенням центром цивілізації у східній частині континенту [37, с. 33]. Її терени охоплювали величезні площі: від Білого та Балтійського морів на півночі до Чорного та Азовського – на півдні, від Карпат та Західного Бугу на заході до витоків Дону та Волги на сході. Будучи найбільшою серед європейських країн за площею, маючи прикордонні зони, Русь підтримувала контакти з різними за рівнем розвитку країнами та етнічними утвореннями: мисливцями і скотарями

Північно-Східної Європи, кочовиками причорноморських степів, землеробським населенням Центральної Європи та Балкан [28, с. 7, 8].

З огляду на перехідний характер державно-політичної організації, зовнішній політиці Русі-Україні була притаманна певна різноманітність і мінливість. У процесі формування та розвитку державності, а також залежно від загальної геополітичної ситуації, змінювалися її відносини з сусідніми країнами.

У період правління князя Володимира Святославича фактично завершився процес територіального оформлення держави. Його політика об'єднання набула переважно внутрішнього характеру, чому значною мірою сприяла проведена адміністративна реформа. Наприкінці X ст. до складу Русі були приєднані землі полочан, остаточно підпорядковані радимичі та в'ятичі, а також відвойовано у Польщі південно-західний регіон розселення східних слов'ян – територію так званих Червенських градів. Долучення цих земель сприяло тому, що Русь стала активним учасником політичних процесів у Центральній Європі, встановивши наприкінці X ст. дипломатичні відносини з Чехією, Угорщиною та Польщею [37, с. 34].

У цей час Угорщина, Польща та скандинавські держави вже входили до кола християнських країн Європи. Давньоруська держава, на відміну від них, прийняла християнство з Константинополя, що було зумовлено тривалими економічними, політичними та культурними контактами східних слов'ян із Візантією. Запровадження християнства наприкінці X ст. стало важливим чинником розширення міжнародних зв'язків Русі з європейськими державами та сприяло зростанню її авторитету в тогочасному християнському світі.

Наступник Володимира, Ярослав Володимирович, продовжив зовнішньополітичний курс свого батька, послідовно зміцнюючи міжнародні позиції держави. Саме в період правління Ярослава Мудрого Русь досягла значного піднесення і перетворилася на одну з впливових держав як на Заході, так і на Сході Європи.

Важливим свідченням цього стали численні династичні зв'язки, налагоджені Ярославом із європейськими правлячими династіями. Як вказувалося вище, у середньовіччі династичні шлюби були одним із ключових інструментів дипломатії, завдяки яким держави прагнули зміцнити політичні позиції, здобути підтримку союзників та забезпечити стабільність на кордонах. Відтак у системі міжнародних відносин Русі-України доцільними стали і контакти з Угорською монархією, яка протягом X–XI ст. поступово перетворилася на одну з провідних держав Центральної Європи.

Взаємини між ними розвивалися у різних площинах – політичній, військовій, дипломатичній і династичній, що було характерним для середньовічного формату міждержавного комунікування та обумовлювалося у тому числі генезою угорської державності. Після переселення угорських племен до Карпатського басейну наприкінці IX ст. розпочався тривалий процес консолідації племінних союзів, формування владних інститутів і поступового переходу від племінної організації суспільства до ранньофеодальної держави. Магістральним етапом було утвердження князівської влади – династії Арпадів, яка зуміла об'єднати мадярські племена й закласти фундамент для централізованої держави.

На рубежі 894–895 рр. відбулося переселення 7-ми племен і 108 родів на землі Потисся, Подунав'я, словацькі та великоморавські терени. Знищивши Велику Моравію, угорці під орудою Арпада почали формувати власну територію, але протягом 899–955 рр., за висловом Н. Дейвіса, «вихором носилися по Європі». Вони воювали з саксами, франками, аварами, аж допоки не зазнали поразки у серпні 955 р. на рівнині Лехвельд поблизу Аугсбурга від армії німецького імператора Оттона I. Після цього вони остаточно перейшли до осілого способу життя, почали активно колонізувати захоплені землі, запрошуючи німецьких колоністів й використовуючи досвід словацьких племен [24, с. 313, 331, 332].

Становлення угорської держави пов'язують з правлінням Гейзи (970–997) та його сина Іштвана (Стефана) I Великого (997–1038). Перший заклав

підмурки майбутньої монархії, а другий – остаточно оформив формат Угорського королівства, здійснивши ряд реформувань. Зокрема, провів адміністративну, освітню реформи, розширив володіння за рахунок завоювання Трансільванії; започаткував кристалізацію панівного стану феодалів. Централізація держави, успішна зовнішня політика, міцна влада Іштвана дозволила йому 1000 р. коронуватися, підвищивши не лише власний статус, але й вагу держави на міжнародній арені [24, с. 341].

Без сумніву, ще одним значимим чинником зміцнення Угорської Корони стала євангелізація населення наприкінці X – на початку XI ст. Стефан I Великий усвідомлював потребу й переваги християнізації, вочевидь розумів її роль в інтеграції Угорщини до політичного та культурного простору тогочасної Європи. Запровадження нової релігії не тільки зміцнювало внутрішню організацію держави, а й створювало передумови для активного розвитку дипломатичних відносин із сусідніми країнами, у тому числі й з Руссю. Прикметно, що коронація та євангелізація відбувалися одночасно. Церква набула відразу інституційних ознак – створили 10 єпархій та архієпископство у м. Естергом [24, с. 341].

Становлення Угорського королівства було суттєвим фактором політичної трансформації Центральної Європи і глибоко вплинуло на систему міжнародних відносин регіону. Поява на карті нового сильного державного утворення зумовила активізацію контактів між Угорщиною та сусідніми країнами, серед яких Русь-Україна посідала особливе місце [19, с. 187, 193]. Політичні контакти між ними започаткувалися у X ст., коли обидві держави активно інтегрувалися у систему міжнародних відносин Центрально-Східної Європи.

Найперші комунікування пов'язувалися з боротьбою за контроль над прикордонними територіями і впливом у регіоні. Скажімо, систематичними були конфлікти за прикордонні землі, у яких брали участь руські, польські та угорські правителі. Мадяри долучалися до міжусобних конфліктів у Центральній Європі, а руські князі намагалися використовувати угорський

фактор у боротьбі з іншими сусідніми державами, насамперед Польщею та Священною Римською імперією. Обидві держави перебували у процесі політичного становлення та зміцнення влади, тому прагнули убезпечити свої кордони і знайти союзників у Центрально-Східній Європі. Поступово відносини Русі та Угорщини трансформувалися, стався перехід від військово-політичних взаємин до стабільних дипломатичних зв'язків.

За часів християнізації еліт, формування державних кордонів уздовж Карпатського хребта між Руссю та Угорщиною панував мир. Джерела не містять свідчень про збройні конфлікти часів Стефана I й Володимира Великого; навпаки, їхні відносини, як і за часів їхніх наступників-князів, набули характер добросусідства, зміцненого династичними шлюбами.

Ситуація докорінно змінилася лише наприкінці XI ст. з утвердженням у Прикарпатті Ростиславичів (Рюрика, Володаря та Василька). Поява цього нового політичного центру в Перемишлі, Тереховлі та Звенигороді призвела до військового протистояння з Арпадами: з 1091–1092 рр. угорські королі розпочали регулярні походи на руські землі, що супроводжувалися як втратами з їхнього боку, так і захопленням полонених [16, с. 122, 123]. Відбувалося це як на полі бою, так і під час переслідування відступаючих сил. На думку М. Волощука, статистично представники династії Рюриковичів опинялися в руках Арпадів значно частіше, ніж члени угорської королівської родини потрапляли в руський полон. Науковець також твердить, що угорські монархи здобували вінценосних бранців не лише внаслідок прямих зіткнень, як-от битв чи облоги, а й за інших обставин [16, с. 133].

Серединою XI ст. датують появу перших компактних осередків руського населення в Угорському королівстві. Світські та церковні документи цієї доби неодноразово згадують про присутність «Rutheni» у володіннях Арпадів. У королівській канцелярії також сформувалися сталі назви для територій їхнього походження – «Ruthenia» або «Russia», що свідчить про сприйняття земель Рюриковичів як єдиного політичного простору, попри їхню етнічну строкатість [17, с. 390].

Руська знать, прибувши до Угорського королівства, отримувала особливий статус та привілеї. Монархи наділяли вельмож великими земельними володіннями з правом спадкової передачі, а це фактично означало їхній перехід на постійну службу до династії Арпадів. Обов'язки нових васалів охоплювали військову службу, охорону державних кордонів, передбачалося посідання адміністративних посад різного рівня при королівському дворі або в колі вищого духовенства [17, с. 391].

Основна хвиля міграції руських вихідців до Угорщини фіксується у період з другої половини XII до першої половини XIII ст. Більшість переселенців походила із середніх і вищих верств східнослов'янського суспільства. До переїзду вони переважно були особисто вільними жителями сільських територій або, значно рідше, міст. Характерно, що на новому місці ці особи неодноразово докладали зусиль для офіційного підтвердження свого високого соціального статусу [18, с. 21].

Згодом інтеграція особисто вільних руських переселенців стала вагомим чинником розвитку Угорського королівства. Отримуючи у володіння економічно привабливі землі, десятки міграційних сімей залучалися центральною та місцевою владою до виконання військових завдань і судочинства. Окремі представники досягли значного впливу, обіймаючи посади в королівських куріях і входячи до найближчого оточення монарха. Попри це, більшість заснованих ними родів не змогла піднятися вище рівня дрібного шляхетства (зем'ян), а значна частина мігрантів згодом пройшла через процес швидкої асиміляції [18, с. 34].

Утім, повертаючись до X–XI ст., наголосимо, що перші контакти безпосередньо між руськими князями та угорськими правителями, тобто активні матримоніальні контакти, набули динаміки з XI ст. У системі міждинастичних зв'язків Рюриковичів упродовж XI–XIII ст. Арпади були одними з ключових партнерів: за інтенсивністю укладання шлюбів вони поступалися лише польським Пястам та половецькій знаті, посідаючи почесне третє місце [17, с. 390]. І, як вказувалося вище, знаковим актом стало

одруження угорського короля Андраша I з донькою Ярослава Мудрого Анастасією, в результаті чого відчутно змінилися політичні зв'язки між двома державами.

Таким чином, упродовж X–XI ст. русько-угорські взаємини еволюціонували від випадкових контактів і прикордонних зіткнень до більш системної дипломатичної співпраці, укладення матримоніальних шлюбів як соціально-правових інститутів та інструменті високої політики. Завдяки шлюбній дипломатії між Рюриковичами та Арпадами значно активізувалася руська міграція до Угорського королівства, а у пізніший час, зокрема XII–XIII ст., основу переселенців становили особисто вільні представники середніх і вищих верств. Вони інтегрувалися в угорську державну структуру через отримання спадкових земельних наділів в обмін на військову службу, охорону кордонів і роботу в королівській адміністрації.

РОЗДІЛ 3

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ І ДІЯЛЬНІСТЬ АНАСТАСІЇ ЯРОСЛАВНИ

3.1. Київський період життя Анастасії та Андраша

Значим для Угорської монархії та Русі-України став династичний союз Анастасії Ярославни та Андраша I. Анастасія була однією з доньок Ярослава Мудрого та його дружини Інгігерди, поєднавши у собі руську та північну королівську кров (див. Додаток Е). Народилася вона у Києві, одному з найбільших тогочасних політичних і культурних центрів Східної Європи. Ми не маємо точної дати появи дівчини на світ, лише варіації: 1098 р., 1020-ті роки, 1028 р. Анастасія належала до роду Рюриковичів/Володимировичів і виховувалася при князівському дворі, де велика увага приділялася освіті, релігійній соціалізації та підготовці дітей до майбутньої політичної ролі [8; 10; 45].

Щоправда варто вказати на існуючу точку зору про спірність батьківства Ярослава Мудрого. Зокрема, Михайло Грушевський сумнівався, що Анастасія – донька Ярослава Володимировича через брак прямих джерельних свідчень. Свою точку зору аргументував відсутністю прямих тверджень у руських та угорських літописах про дружину угорського короля Андраша I – Анастасію – доньку князя Ярослава. У джерелах лише зазначено, що Андраш взяв за дружину «руську княжну», без уточнення її походження. Також М. Грушевський звернув увагу на розбіжності у датуванні народження та укладання шлюбу. Він вважав, що Анастасія могла бути дочкою іншого руського князя, наприклад, представника чернігівської чи тмутороканської гілки династії Рюриковичів. У західноєвропейських хроніках Анастасію називають *filia regis Ruthenorum* – «дочка руського короля», тому учений висловив припущення, що цей титул не обов'язково стосується саме Ярослава. На Заході так могли називати й інших князів Русі. М. Грушевський критично підходив до усталених у польській та російській історіографії родоводів,

наголошуючи на їхніх пізніх версіях, а не автентичному характері, підкреслював необхідність обережного ставлення до реконструкції династичних зв'язків XI ст. [21, с. 567, 569]. Сучасна історіографія ствердно фіксує батьківство Ярослава.

Отож, дитинство княжни Анастасії минало в атмосфері з високим рівнем культури та освіченості. Як відомо, за правління її батька Давньоруська держава переживала період культурного піднесення, розвивалися літописання, жанрове різноманіття літератури, освіта при церквах і монастирях. Ярослав Володимирович збирав книги, підтримував перекладацьку діяльність, сприяв поширенню книжної культури, завдяки чому княжий двір був осередком культурно-духовного життя. «Україна зацвіла як пишний сад, – читаємо в О. Олеся, – так живий, шумливий Київ Царгородом другим став. І в Європі честю мали королі, князі, царі поріднитись з Ярославом, побувати у дворі» [6].

Важливу роль у формування освітнього простору відігравало відкриття шкіл при храмах, зокрема при Софійському соборі, де навчали грамоті дітей бояр і княжого оточення. Підтвердження цього знаходимо у «Повісті минулих літ»: І при цьому почала віра християнська множитися на Русі і поширюватися. І чорноризці почали множитися, і з'явилися монастирі. І любив Ярослав церковні статuti, і попів любив дуже, особливо ж любив чорноризців. І до книг був прихильний, читав часто і вдень, і вночі. І зібрав писців много, і переклали вони із грецької на словенську мову і письмо. І написали вони багато книг, і славу цим здобули, за їхніми книгами повчаються вірнії люди і насолоджуються, навчаючись божественного слова» [2]. «Ярослав, – пише П. Загребельний, – ...сам споруджував церкви, ставив скрізь: і в Ростовській землі, і в Новгородській...» [4, с. 107].

У такому інтелектуальному середовищі зростала й Анастасія. У князівській родині виховання дітей тісно пов'язувалося з християнською традицією, що утвердилася після Хрещення Русі. Княжни отримували релігійну освіту, вивчали церковні тексти, основи християнської моралі, брали участь у богослужіннях. У драматичній поемі І. Кочерги прописана сцена, коли

сестра Анастасії Єлизавета не відвідала храмову службу, то мати Інгігерда у розпачі крикнула: «Яка ганьба! До церкви не прийшла. В святі часи ганяєш десь по ловах, немов хлопчак який дурноголовий! Де розум твій? Як сміла в божий храм ти увійти з оцим нечистим птахом? А ще князівна! Дівчина! Що ж там подумали про тебе всі монахи!» [5, с. 2]. Вочевидь таке суворе виховання мало на меті сформувати у майбутніх представниць династії не лише благочестя, але й необхідні якості для виконання ролі дружин правителів інших держав.

Окрім релігійного навчання, княжни набували і світської грамоти. Існують підстави вважати, що Анастасія володіла письмом, могла читати церковні тексти, знала іноземні мови, була знайома з елементами дипломатичного етикету. Останнє особливо значиме, з огляду на перспективи одруження з чужоземними монархами. Майбутня дружина повинна бути обізнаною з придворними традиціями, правилами поведінки, специфікою спілкування з представниками інших держав, що цілком корелювалося з подальшим життям при королівському дворі.

Важливу роль у вихованні Анастасії та її сестер відігравала їхня мати – Інгігерда Шведська, яка походила із скандинавської королівської династії. За описами П. Загребельного, «висока, русява, чистолиця, з очима пронизливо-прозорими, мов холодна зимова вода» [4, с. 77]. Вона принесла до київського двору елементи північноєвропейської придворної традиції, що, безумовно, позначилося на формуванні світогляду княжих дочок. Їх змалку привчали до традицій різних культур, аби потім легше адаптувалися при дворах чужоземних держав.

Поки Анастасія ще була дитиною й отримувала освіту та належне виховання, до Русі потрапив майбутній угорський король Андраш I (приблизно 1013–1060 рр.) [14]. Русь спокійно процвітала під керівництвом Ярослава Мудрого, вона не лише не лізла у чвари, але й виявила милість – прийняла іноземних гостей. Ярослав Мудрий надав прихисток двом братам – угорським

принцам Андрашу та Левенту, які були у вимушеній еміграції та переховувалися на Русі після смерті короля Іштвана I.

Маємо пояснити ситуацію, яка склалася в Угорщині напередодні та після смерті Іштвана I. У нього та його дружини був син Імре, але він ще за життя батька 1031 р. загинув на полюванні на кабана у Трансільванії. Відтак визріла проблема з успадкуванням влади, а для середньовічної монархії, по суті, – глибока династична криза. Іштван Святий мав двоюрідного брата Вазула – правителя Нітранського князівства, в якого підросли сини Бела, Андраш і Левенте, «народжені від наложниці»[1]. Після загибелі Імре Вазула почали сприймати як загрозу престолу, з одного боку, з іншого – він противився християнізації. З огляду на це, Стефан I наказав покарати родича – його осліпили, а сини 1031 чи 1032 рр. стали вигнанцями. Бела, Андраш і Левенте скиталися при дворах середньовічних монархій Чехії та Польщі. Бела лишився при дворі польського Мешка II, де згодом одружився на його доньці, Андраш та Левенте перебралися до Русі-України, до двору князя Ярослава Мудрого [33]. Підтвердження цього віднаходимо в «Угорському хронікальному зводі»: «і, попросивши дозволу у князя та залишивши там свого брата [Белу], вони вирушили [і] прийшли до короля Володимира (*rex Lodomerie*), який їх не прийняв. Оскільки їм не було, де переночувати, звідти вони попрямували до половців (*Cumani*). Побачивши, що вони майстерно переодягнені, половці вирішили, що ті прийшли розвідати їхню землю, і якби їх не впізнав полонений угор, то, безперечно, вбили б їх, а так згодом прийняли їх на деякий час. Звідти вони потім вирушили на Русь» [3, с. 356].

Брати прибули до Києва в надії знайти прихисток у свого дядька. Річ у тім, що мати Андраша, Бели та Левенте – Предслава – дочка Володимира Великого і полоцької княгині Рогнеди, а батько Вазул – швагер Ярослава Мудрого. Після осліплення батька, якому ще й залили у вуха свинець, брати мушили тікати світ за очі [26, с. 57].

Прийняття Андраша у Києві збігалось з активізацією шлюбної дипломатії Ярослава, спрямованої на формування широкої коаліції

європейських союзів через династичні шлюби. Ярослав довго придивлявся до Андраша та його брата Левенте. Як з'ясувалося, Анастасія була зовсім не байдужа до першого, одразу вподобавши його. У Києві брати прожили близько дванадцяти років, служачи Ярославу, брали участь у походах проти печенігів, ятвігів, чуді [25].

Ярослав помітив зародження романтичних почуттів між Анастасією та Андрашем. Хоча поміж істориків поширена і версія про небажання київського князя віддавати свою доньку за принца-вигнанця, який був нерівнею Анастасії. Погодився на шлюб лише тоді, коли побачив реальну змогу Андраша посісти престол в Угорщині. Звідси маємо різні версії стосовно року одруження: або у Києві 1046 р., або в Угорщині 1047 р. [20]. Дослідник Акім Галімов підтримував таку версію: «Ярослав, ймовірно, передбачаючи, що Андраш рано чи пізно поверне собі трон, дав згоду на цей шлюб. Цей союз не лише убезпечував західні кордони Русі, а й відкривав нові торговельні та політичні шляхи із Західною Європою. Андраш та Анастасія побралися в Києві, де у них народилася перша донька Аделаїда» [20]. М. Климик-Необачний пише, що, незважаючи на неприязнь Ярослава до «принца вигнанця», відбувся шлюб закоханої пари. Молодята оселились в княжій резиденції у Вишгороді, де вони провели перші сумісні літа, й де народилася їхня донька [29].

На думку, А. Плахоніна, шлюб між Ендре I та Анастасією був шлюбом родичів у восьмому коліні, до того ж родичів не по крові. Це, вважає науковець, відповідало найсуворішим вимогам шлюбного права, – заборонялися шлюби родичів у шостому коліні (хоча на практиці траплялися й не такі мезальянси) [41, с. 51].

У Києві Андраш охрестився, його назвали іменем покровителя Русі – Андрієм, на честь Андрія Первозванного. Як твердить М. Фонт, підтвердженням євангелізації Андраша у Києві є те, що в угорській історії його називають або Андрашем (Андрієм), або Ендре. За часів середньовіччя ці імена взаємозамінювали, нині – вони стали різними. Варіант «Ендре», переконана дослідниця, можна вивести з імені «Андрій» слов'янського

походження, тільки останню приголосну «й» в угорській мові було згодом випущено, а перша голосна «а» трансформувалася в «є» [26, с. 57].

Допоки Андрій і Левенте проживали у Києві, в Угорщині змінилося два правителі – Петро Орсеоло та Самуїл Аба й розпочалася соціально-язичницька революція. Відразу після смерті Стефана I, 1038 р., не залишилося спадкоємця й почалася політична криза. Престол дістався племіннику, сину сестри – Петро Орсеоло. Але його політика викликала невдоволення угорської знаті через фаворитизм щодо іноземців, сприяння колонізації німцями угорських теренів. Як результат, 1041 р. стався заколот і до влади прийшов Самуїл Аба. Він був правителем Нітранського герцогства й також одруженим на сестрі Стефана Святого. Проте й він не зміг утриматися при владі, оскільки німецький імператор Генріх III став на захист інтересів Петро Орсеоло й той 1044 р. повернув владу в Угорщині [1].

Володарювання тривало лише протягом двох років, викликало значне невдоволення серед знаті та населення, зокрема через орієнтацію Петро Орсеоло на Священну Римську імперію й підтримку християнської політики, яка часто впроваджувалася насильницькими методами. Як результат розпочалася соціально-язичницька революція 1046 р.

Варто зауважити, що аналогічні релігійні виступи фіксувалися й на руських територіях, й в інших країнах Центрально-Східної Європи. Прикладом можуть бути згадуване у «Повісті минулих літ» повстання 1071 р. в Ростовській землі чи події 1037–1038 рр. у польських землях [31]. Зумовлювалися вони кризою перехідного періоду, коли ранньофеодальне суспільство ще не адаптувалося до вимог християнської цивілізації та феодалізму й нижчі верстви соціуму намагалися «відкотитися» до зрозумілих їм старих порядків шляхом насильства. Селяни наївно думали, що повернення до поганської віри неодмінно відновить їхню свободу й володіння землями. Християнство ж вони сприймали як «чужу» віру, нав'язану зверху. Водночас євангелізація традиційно супроводжувалася таким виявами розбудови держави, як поява нових податків, посилення влади правителя та його

намісників на місцях, зламу традиційного общинного устрою. Виступ проти «нової віри» насправді був виступом проти нового державного гніту й супроводжувався нищенням повсталими храмів, вбивствами священників, прагненням повернутися до культів предків. Язичницька релігія для них виступала своєрідним ідеологічним прапором боротьби.

Отож, події 1046 р. в Угорщині відомі ще як язичницьке повстання Вати (або бунт Вати) – масштабний спротив проти християнської влади, очолений язичницьким ватажком. Спричинили його кількома факторами: насильницьким насадженням християнства після реформ короля Іштвана I, невдоволенням знаті та простого населення новим порядком, прагненням повернути старі язичницькі традиції. Повсталі нищили християнські храми, вбивали духовенство та прагнули ліквідувати церковну організацію як опору нової державності. Одним з найвідоміших епізодів тих подій стало мучеництво єпископа Геллерта, якого вбили, підкресливши таким чином глибину антагонізму між язичниками і християнами.

Соціально-язичницька революція стала ключовим поворотним моментом у боротьбі за владу в Угорщині і безпосередньо пов'язувалася з поверненням Андраша до країни. У тій ситуації угорська знать, а також учасники повстання, почали шукати фігуру, яка могла б відновити стабільність і водночас мала законні підстави на престол. Такою фігурою і став Андраш, який переховувався у Києві. Його запросили повернутися і посісти трон, оскільки він належав до династії Арпадів, а отже, міг виступити компромісною фігурою між різними політичними силами. Автор «Угорського хронікального звіду» так описав ці події: «Тоді знать (nobiles) Угорщини, бачачи лиха свого народу, зібралася в Чанаді (Chanad) і, скликавши раду всієї Угорщини, послала урочистих послів на Русь до Ендре та Левенте з повідомленням, що вся Угорщина вірна [їм і] чекає на них, і що все королівство охоче підкориться їм як королівському насінню, аби тільки вони прибули до Угорщини й визволили їх від люті німців. Вони клятвено стверджували й те, що нехайно, як тільки ті

з'являться в Угорщині, всі угорці однодушно збіжаться до них і підкоряються їхній владі» [3, с. 357].

Звісно Андраш погодився і важливу роль у цьому зіграла допомога його тестя – князь Ярослава Мудрого. Зокрема, у Акіма Галімова читаємо: «київський князь відіграв у цій кампанії не останню роль. Ймовірно, відрядив разом із донькою частину свого війська, а також щедре придане з коштовностями, значною сумою грошей. Ярослав дбав про безпеку своєї доньки і мав надію, що вона стане угорською королевою» [20].

Таким чином, викладений матеріал засвідчив, що київський період життя Анастасії Ярославни та Андраша став визначальним етапом у формуванні нового вектора русько-угорських відносин. Виховання Анастасії в інтелектуальному середовищі Києва підготувало її до ролі дієвої королеви-партнерки, а перебування Андраша при дворі Ярослава Мудрого заклало підвалини його майбутнього правління. Союз, укладений у межах далекоглядної «шлюбної дипломатії» Ярослава Мудрого, перетворив угорського князя-вигнанця на ключового політичного союзника київського двору. Військово-політична та фінансова підтримка з боку Русі забезпечила Андрашу I необхідні ресурси для успішної реставрації династії Арпадів у 1046 р.

Його утвердження на монаршому престолі було не лише внутрішньо угорською подією, а результатом успішної реалізації геополітичних інтересів Києва в Центральній-Східній Європі, де Анастасія Ярославна відіграла роль сполучної ланки між двома державами. Приїзд подружжя до Угорщини в розпал соціально-язичницької революції символізував не лише повернення законної династії, а й утвердження християнських цінностей, спільних для обох держав. Родинні зв'язки, як інструмент середньовічної політики, дозволили на десятиліття забезпечити стабільність на кордонах Русі та Угорського королівства.

3.2. Політична роль Анастасії Ярославни в утвердженні державності та династії Арпадів

Державницька діяльність Анастасії Ярославни посідає важливе місце в історії становлення середньовічної Угорщини. Власне, розпочалася вона після прибуття подружжя до Угорщини, де, як вказувалося вище, тривав язичницький виступ під керівництвом Вати. Спочатку Андраш змушений був діяти прагматично. На початковому етапі він фактично спирався на підтримку повсталих, не виступаючи відкрито проти язичників, адже саме їхня сила забезпечувала йому можливість захопити владу. У результаті цього союзу Петро Орсеоло скинули з престолу, осліпили й невдовзі він помер. Властиво, що Левенте, повернувшись додому, свідомо перейшов на сторону язичників і, за свідченням Іоанна з Утіно, був страчений [1].

1046 р. завдяки військовій підтримці Ярослава Мудрого Андраш придушив селянські виступи, заборонив язичницькі обряди. 1047 р. відбулася коронація Андраша, він «дістав вінець з рук трьох єпископів» і повернув християнство, після чого отримав прізвисько «Католик» або «Білий» (див. Додаток Ж) [3, с. 357; 14].

Значимою була роль Анастасії, яка отримала титул королеви-консорт (див. Додаток З). Тобто, за життя чоловіка вона не керувати Угорщиною самостійно, але мала високий статус при дворі й могла впливати на політику. Упевнені, що завдяки її впливу Андраш став переконаним християнином, а угорці прийняли нову королеву позитивно. Вона постала перед ними як гарна, освічена монархиня, яка викликала повагу.

Але повернення Андраша I до влади забезпечувалося не тільки військовою перемогою, але й легітимацією його як монарха у середньовічній Європі, що могла гарантувати католицька Церква та прихильність Священної Римської імперії. Тому він «відправив посланців зі скромними дарами» до імператора Генріха III, запропонувавши йому «щорічну данину та вірну службу», якщо імператор визнає його королем угорців. Та цього не сталося.

Перші сутички на кордоні між Угорщиною і Священною Римською імперією відбулися у 1050 р. У серпні 1051 р. імператор Генріх III вдерся на територію Угорщини, проте Андраш та його брат Бела успішно застосували тактику «випаленої землі», змусивши імперські війська відступити. Андраш I ініціював нові мирні переговори з імператором й обіцяв сплачувати щорічну данину, проте його пропозиції відхилили. Після того, як папа Лев IX змусив сторони перейти до мирних перемовин, імператор Генріх III зняв облогу й залишив Угорщину [33].

У 1052 р. у Анастасії та Андраша народився син Соломон (Шоломон), а через кілька років – другий син Давид [1].

Шлюб Андраша та Анастасії відразу активізував комунікування між Угорщиною та Руссю. Як твердить Н. Полонська-Василенко, після цього правління Андраша позначилося підтримкою українців, які посідали в Угорщині високі пости. Знову переміг слов'янський обряд над латинським і при дворі запанувала слов'янська мова [42, с. 128].

Усталилися стабільні дипломатичні контакти між двома державами, було закладено фундамент для зміцненню культурно-духовної співпраці. Зауважимо, що аналогічну роль відіграв і шлюб сестри Анастасії – Анни, яка стала дружиною французького короля Генріха I. Русь налагодила політичні взаємини з Францією та значно підвищила свій авторитет у тогочасній Європі [30].

Проте правління короля та королеви-консорт на початковому етапі характеризувалося помітною залежністю від підтримки зовнішніх союзників. Так, завдяки династичному союзу з Руссю і контактам із німецькими правителями Андраш I зміг утвердитися на престолі та відновити центральну владу. Водночас ця залежність підкреслювала обмеження внутрішніх ресурсів королівства і складність управління державою в умовах суперечностей між старими язичницькими традиціями й християнськими реформами. З огляду на це, правління Андраша стало значним етапом у розвитку угорської державності, адже його політика заклала основу для подальшої стабілізації

королівства та продемонструвала складність управління в умовах соціально-релігійної неоднорідності й династичних протистоянь. За таких умов посилювалася роль Анастасії Ярославни – королеви християнки, яка не лише підтримувала чоловіка, а й брала активну участь у всіх процесах держави, цементуючи династичні позиції та забезпечуючи міжнародний престиж династії [43].

Період повстання проти Андраша I вважається не лише кульмінацією внутрішньої династичної боротьби в Угорському королівстві, але й безпосередньо вплинув на долю його дружини – Анастасії та їхнього первістка – сина Шоломона. Протягом 6–7 років у подружжя не було спадкоємця й Андраш I мав намір передати владу брату Белі, а після появи сина – король змінив заповіт: коронував п'ятирічного Шоломона [1; 25]. І важливу роль у цьому відіграло наполягання Анастасії, яка турбувалася про майбутнє своїх дітей. Але це йшло у розріз з традицією передачі корони старшому члену династії Арпадів. Рішення Андрія викликало незадоволення у брата і частини знаті, відтак, стало головною причиною династичного конфлікту, яким переріс у боротьбу за владу.

Політика ранньої коронації сина, хоча і мала на меті стабілізувати династію в довгостроковій перспективі, на той час показала обмеження його правління. Король не зміг домовитися з усіма претендентами і зберегти стабільність без застосування сили. Брат Бела не пробачив йому коронації Соломона. Аби зрозуміти в якій ситуації опинилася Анастасія, які перспективи могли її очікувати, варто звернути увагу на постать Бели.

Початковий етап діяльності Бели пов'язаний із внутрішньо династичною боротьбою в Угорщині після смерті короля Іштвана I. Унаслідок цих конфліктів представники роду Арпадів, серед яких і Бела разом зі своїми братами, опинилися в опозиції до правлячих сил і були змушені шукати притулку за межами країни. Найважливішим осередком їхнього вигнання стала Польща, де Бела перебував при дворі князя Казимира I Відновителя. Саме тут відбулося становлення Бели як політичного та військового діяча.

Перебування в Польщі мало для нього визначальне значення. На відміну від пасивного вигнання, Бела активно інтегрувався в політичне життя польського князівства. Він брав участь у військових кампаніях Казимира I, спрямованих на відновлення централізованої влади після періоду внутрішніх заворушень у Польщі. Цей досвід дозволив йому не лише набути практичних навичок ведення війни, але й сформувати репутацію здібного воєначальника. Водночас Бела уклав династичний шлюб із представницею польської правлячої родини [3, с. 356]. У такий спосіб він суттєво підвищив свій статус і забезпечив підтримку з боку польської еліти. Отож, до моменту повернення в Угорщину він уже мав не лише особистий авторитет, але й потенційні зовнішньополітичні ресурси.

1046 р. Андраш I, усвідомлюючи необхідність зміцнення власного становища, запросив Белу до країни і надав йому значні політичні повноваження. Найважливіший крок – передання йому в управління третини королівства, так званого *ducatus*. Ця територія не була формально незалежною, однак на практиці надавала Белі широкі можливості для здійснення адміністративної, судової та військової влади. Він мав власне військо, ресурси і фактично виступав як співправитель, який гарантував баланс сил усередині династії.

Крім цього, діяльність Бели тісно пов'язувалася із забезпеченням стабільності держави. Як досвідчений воєначальник, він відігравав важливу роль у зміцненні обороноздатності країни, організації війська та, ймовірно, у стримуванні зовнішніх загроз. Його влада в межах *ducatus* також сприяла адміністративній консолідації окремих регіонів.

Згодом постало питання про принципи спадкоємності влади. Тоді в Угорщині ще зберігалася традиція старшинства (*senioratus*), відповідно до якої влада переходила до найстаршого представника правлячої династії, а не безпосередньо до сина правителя. У цьому контексті Бела, як молодший брат короля, але старший представник наступного покоління династії, мав цілком обґрунтовані підстави розглядатися як майбутній правитель. Передання йому

влади можна трактувати не лише як політичний компроміс, але і як своєрідне визнання його прав на спадщину.

Ситуація почала змінюватися в середині 1050-х років, коли в Андраша народився син – Шоломон. Прагнучи закріпити владу за власною гілкою династії, король поступово схилявся до ідеї переходу від принципу старшинства до прямої спадковості та проголосив сина співправителем. Важливим кроком у цьому напрямі стало заручення Соломона з трирічною Юдіт-Марією, сестрою німецького імператора Генріха IV, що мало забезпечити міжнародну підтримку нової моделі спадкоємності [22].

Питання престолонаслідування набуло не лише внутрішнього, але й зовнішньополітичного значення. Вважається, що саме Анастасія наполягла на проголошенні сина співправителем Андраша I. Її міркування цілком зрозумілі та природні, тим паче, що вона мусила активно допомагати чоловікові. 1057 р. король переніс інсульт, наслідком якого стався параліч ніг. На плечі королеви-консорт випали важкі випробування: паралізований чоловік, виховання дітей та фактично управління Угорщиною в умовах протистояння з Белою [20; 29].

Проголошення Соломона спадкоємцем означало кардинальну зміну усталеного порядку і фактичне усунення Бели від перспективи зайняття престолу. Це рішення підривало баланс, який існував між братами, і ставило під сумнів саму доцільність існування *ducatus* як політичного інституту. Бела та його оточення розцінили це не тільки як особистий удар, але й як порушення норм, на яких ґрунтувалася легітимність влади у королівстві. Водночас його попередній досвід, військова сила і наявність зовнішніх союзників створювали підґрунтя для відкритого протистояння.

За свідченнями середньовічних угорських хронік, Андраш навіть розглядав можливість фізичного усунення Бели, що змусило того залишити країну та звернутися за допомогою до Польщі. Там він заручився підтримкою свого родича, польського князя, і вже 1060 р. повернувся до Угорщини з військом, розпочавши боротьбу за владу [1; 3, с. 357, 358].

Вирішальні події відбулися у тому ж 1060 р., коли війська Бели та Андраша зішлись у битвах на сході королівства, зокрема поблизу річки Тиса та в районі Візельбурга. Під час протиборства Андраш зазнав поразки і був тяжко поранений, відступаючи. Згідно з джерелами, він намагався втекти до Священної Римської імперії, однак його наздогнали війська Бели. Андраша I вивезли до королівського маєтку в Зірці, де у грудні 1060 р. він помер у своєму маєтку Зірц, перебуваючи під домашнім арештом [1]. За іншими даними під час битви Андрій не зміг утриматися на коні, упав і був затоптаний кінськими копитами. Таким чином, спроба Андраша забезпечити спадкування престолу за прямою лінією завершилася його поразкою та смертю, успіх перейшов до Бели I, якого того ж року й коронували.

Падіння Андраша I кардинально змінило долю Анастасії та її дітей. Вона опинилася у складному й небезпечному становищі як вдова скинутого короля і як мати спадкоємця Арпадів. Аби убезпечити свої життя і життя нащадків, вона мусила втікати з Угорщини і шукати притулку за кордоном. Найбільш логічним і політично обґрунтованим місцем прихистку стала Священна Римська імперія, де правив Генріх IV. Адже, яка вказувалося, син Соломон був заручений із представницею імператорської родини, що гарантувало їм підтримку при дворі.

Перебуваючи у вигнанні, Анастасія не залишалася пасивною. Вона активно діяла в політичній сфері, намагаючись відновити права свого сина на угорський престол. Робилося це як дипломатичним шляхом, так і через залучення військової сили імперії. За свідченням джерел, у серпні 1063 р. королева Анастасія зустрілася у Регенсбурзі з «королем-хлопчиком» Генріхом IV та переконала його у наданні їй помочі. Прохання були почуті, що, вочевидь, увиразнює політичну стійкість Ярославни та її здатність бути справжньою правителькою навіть у критичній ситуації. Родина отримала можливість жити поближче до угорського кордону, у східній Баварії, та повне утримання за рахунок німецької казни. Того ж 1063 р., завдяки військовій підтримці Баварії, Соломон посів батьківський престол за умови регентства

своєї матері – Анастасії Ярославни. Королева-удова, щоби віддячити герцогу Баварії Оттону Нортхаймському, подарувала йому Угорську королівську реліквію – «меч Аттіли», який належав, за переказами, самому ватажку стародавніх гунів [26, с. 57; 36].

Повернення в Угорщину й коронація сина не гарантувала спокійного життя. На той час Шоломону було 9–10 років, тому Анастасії довелося виконувала роль регента до повноліття спадкоємця. Її політичною підтримкою стали німецький імператор Генріха IV та рідний брат, київський князь Ізяслав Ярославич, одружений на польській принцесі Гертруді. Чоловічий захист і допомогу знайшла вона і у другому заміжжі. Анастасія Ярославна вийшла заміж за німецького графа Пото [22; 25].

Відновлення на престолі прямого спадкоємця Арпадів не призвело до стабільності в Угорській монархії. Сини Бели I – Геза, Ласло та Ламперт – не були усунені з політичної арени. Вони зберегли значний вплив і військову силу, а також підтримку частини угорської знаті. Щоб уникнути конфлікту, між сторонами уклали компроміс: сини Бели визнали владу Соломона, а він у свою чергу, передав їм у володіння третину королівства.

Проте така домовленість виявилася тимчасовою. Уже упродовж наступного десятиліття відносини між Соломоном та його кузенами поступово погіршилися. Причини цього крилися як у боротьбі за реальну владу, так і в різному баченні політики королівства. Соломон продовжував схилитися до союзу з німецьким імператором і мав підтримку частини придворної знаті, тоді як сини Бели мали ширшу опору поміж угорських вельмож. Врешті-решт це протистояння переросло у відкритий конфлікт. У 1074 р. відбулася вирішальна битва при Модьороді, у якій війська Шоломона зазнали поразки від об'єднаних сил Гези та Ласла. Після цього Геза I був проголошений королем, а Шоломон фактично втратив владу, хоча формально ще деякий час зберігав титул і контролював деякі території. Разом із родиною він проживав у Мошонському замку на західному кордоні Угорщини. Певний час його підтримував швагер

Генріх IV, але потім припинив, бо у самого виникли проблеми через конфлікт з Папою Римським Григорієм VII [26, с. 58].

Можемо припустити, що однією з імовірних причин труднощів Шоломона було поступове усунення матері від активної участі у політичному житті. З роками він здебільшого дослухався до радників, особливо ішпана Віда з роду Гуткеледів. Натомість більше користі було би від Анастасії Ярославни, яка, як і її сестра Анна, мала хорошу монастирську освіту, досвід державницької діяльності за часів правління Андраша I, була більш розсудливою і виваженою, з огляду на життєву мудрість. Вона продовжувала залишатися при дворі свого сина і підтримувати його. Вочевидь її впливом і роллю зумовлено сприяння Шоломона розвитку в Угорщині слов'янської культури та слов'янського обряду, як вказувала Н. Полонська-Василенко [42, с. 128].

Проте у джерелах також трапляються згадки про напружені, а подекуди й конфліктні відносини між Соломоном та його матір'ю. Середньовічні хроніки (*Gesta Hungarorum* та пізніші компіляції) пишуть про нього як про правителя з дуже складним характером, схильного до конфліктів не лише з політичними суперниками, а й з найближчим оточенням і, насамперед, матір'ю. Дослідники пояснюють це тим, що Анастасія, маючи досвід державницької діяльності, намагалася впливати на рішення сина, який розцінював це як втручання у його владу. Крім цього, поступово трансформувалися ролі матері й сина. У вигнанні Анастасія фактично була головною політичною фігурою, яка забезпечувала майбутнє сина. Після утвердження його на престолі ситуація змінилася – Шоломон прагнув самотійності.

У Хроніці Туроці зафіксовано, що 1074 р. Соломон намагався підняти на матір руку, але стримався через заступництво дружини Юдіт [12, с. 312]. Л. Зубанич, спираючись на угорський літопис «Кейпеш кроніка», наводить таку розповідь: «Шоломон часто вступав у двобій з солдатами князів, які зупинялися під замком. Одного разу його суперником був герцог Ласло, який

перебував тут інкогніто. Шоломону довелося відступити. Свою злість хотів відвести, напавши на рідну сім'ю. Коли його мати, королева Анастасія сказала, що відповідальність за його долю лягає лише на нього та порадників, Шоломон підняв руку на матір. Тільки втручання дружини Юдіти врятувало королеву від побоїв» [26, с. 58]. На сторінках «Угорського хронікального зводу» читаємо таке. «Коли Шоломон прибув до Мошоня (Musun), його мати, побачивши [його], заплакала над ним, як і личить над єдиним своїм сином, якого Бог позбавив такого володіння, і голосно дорікала, кажучи: «Найдорожчий сину, ти ніколи не слухав моїх порад, ні порад Ернея (Eeneu), ні порад інших твоїх підданих (fideles), а завжди задовольнявся порадою Віда, і ось – згубив себе і своїх! Хіба я не хвалила [тебе] завжди, не казала, що тяжіє на тобі угорська корона і щоб віддав герцогство з миром твоїм братам». Почувши це, розгніваний король хотів вдарити матір по обличчю, але його руку втримала його дружина. Оскільки король Шоломон уже зрозумів, що Господь не допомагає йому у війні, він тієї ж ночі поспішно зібрався [з рештками сил] у Мошоні та Пожоні (Poson) – замках, які укріпив ще раніше. Там він залишив також свою матір і дружину, вирушаючи на битву; з цієї причини, зазнавши поразки в битві, він сховався тут, боячись герцогів» [3, с. 359, 360].

Також має місце інформація, що Анастасія посварилася з Соломоном і навіть прокляла його за намагання вбити двоюрідних братів Ласло і Гезу [25].

М. Климик-Необачний наводить таку версію слів королеви Анастасії Соломону: «Сину мій любий, ти ніколи не слухався ні моїх порад, ні будь-кого з твоїх послідовників. Навпаки ти завжди слухав слова Віда, а тепер ти погубив себе і своє! Чи не я завжди говорила тобі: що досить тобі корони Угорської, що ти повинен жити в мирі зі своїми братами і віддати їм частину князівств? Тепер Ти не матимеш вже точно корони». За словами літописця, твердить дослідник, Соломон розгнівався і тільки через дружину не вдарив матір. Ця сцена зображена відомим угорським художником Шома Орлаї Петрич у картині «Король Соломон проклятий своєю матір'ю» (Додаток) [29].

Якщо проаналізувати звернення Анастасії, то воно є яскравим прикладом поєднання особистої драми та політичної реальності середньовічної Угорщина. У цьому висловлюванні відображено не лише материнський біль і розчарування, а й глибоке розуміння принципів владарювання, характерних для тієї епохи. Докір Анастасії, що син не почув її поради поділити владу з братами й уникнути відкритого конфлікту, підтверджує мудрість і далекоглядність королеви. Вочевидь, на її думку єдиним способом уникнути руйнівних міжусобиць могла бути стратегія збереження рівноваги між претендентами на престол. Водночас, вона критикувала найближче оточення Соломона, яке підштовхнуло його до хибних рішень, замість того, аби приборкати свої надмірні амбіції та небажання ділитися владою. Вона фактично формулює принцип розумного обмеження влади: корона сама по собі вже є достатнім досягненням, і її потрібно не розширювати будь-якою ціною, а зберігати через мир і компроміс. По суті, слова Анастасії Ярославни – це не тільки сімейна настанова матері сину, це узагальнення політичного досвіду епохи. Вони віддзеркалюють небезпеку внутрішніх конфліктів, роль особистих амбіцій і впливу оточення на правителя, а також утверджують думку про необхідність компромісу як запоруки збереження влади. Позиція Анастасії – це позиція державниці, що вирізнялася прагматизмом та орієнтацією на збереження стабільності у державі. Королеві імпував принцип попередження та залагодження династичних конфліктів шляхом підтримки компромісної моделі розподілу влади між представниками правлячої династії.

Заразом, маємо вказати, що факт підняття руки на матір не має чіткого підтвердження в ранніх і надійніших джерелах, певно, вищевказана розповідь відома з пізніших переказів або взагалі вигадана. Утім, саме після 1074 р. ми не маємо відомостей про Анастасію. Можливо, вона залишалася в Угорщині та прожила останні роки свого життя у заснованому нею монастирі Василян, що цілком відповідало типовій практиці для удів королівського походження [26, с. 58]. Також побутує точка зору про смерть Анастасії в

Австрії, у монастирі Адмонт (Штирія), недалеко від німецько-угорського кордону. Імовірно, назва абатства Адмонд пішла від імені Агмунда – саме так називали Анастасію деякі хроніки. У цьому абатстві вона прийняла чернецтво [8]. Підтвердження знаходимо в «Угорському хронікальному зводі»: дружина його (Шоломона) і мати поховані в Адмонті» [3, с. 361]. Пишуть про смерть Анастасії і в абатстві на острові Тихань на Балатоні, де поховані чоловік і син Давид [25].

Точна дата смерті Анастасії лишається дискусійною, але більшість істориків схиляється до думки, що це сталося або між 1074–1094 рр., або близько 1094 р. [8; 10]. Довідавшись про смерть Анастасії, бідні зі всієї столиці Угорського королівства вийшли на головну площу й почали її оплакувати [29].

Щодо подальшої долі Соломона, то після втрати престолу він ще деякий час намагався боротися за владу. Звертався за поміччю до зовнішніх союзників і навіть укладав угоди з кочовими племенами, зокрема печенігами, що свідчить про його складне політичне становище. Проте ці спроби не мали успіху.

Зрештою Соломон був схоплений своїми противниками і певний час перебував в ув'язненні. Пізніше його звільнили, але він уже не відігравав значної ролі в політичному житті. За деякими джерелами, останні роки він провів у самотництві, можливо навіть як відлюдник, що різко контрастує з його попереднім становищем короля. Помер він близько 1087 р. [35].

Стосовно інших дітей Андраша та Анастасії, то джерела подають обмежену інформацію. Відомо, що окрім Шоломона, у них народився син Давид і донька Аделгейда (Аделаїда), які носили титули «герцог». Давид, на противагу брату, не брав участі у боротьбі за владу. Очевидно, реалізував себе на релігійному поприщі, що було властиво для представників династії, усунених від політичної боротьби. Відомо, про його пожертву 1094 р. значної суми грошей для Тиханського монастиря, в якому і був похований, біля свого батька. Аделаїда вийшла заміж за богемського князя Вратислава II, народила чотирьох дітей [35].

Отож, життя Анастасії Ярославни завершилося в умовах політичної нестабільності та занепаду влади її династичної лінії. Вона пережила як піднесення – сходження свого чоловіка і сина на престол, – так і драматичне падіння їхньої влади. Її доля, як і доля Соломона, відображає нестійкість середньовічної політики, де навіть найміцніші династичні союзи не гарантували тривалого утримання влади.

Цікавим буде порівняти правління Анастасії з її чи не найбільш відомою сестрою Анною – королевою Франції. Спочатку Анастасія переважно виконувала роль королеви-консора, допомагаючи у політичній діяльності своєму чоловікові та сприяючи їхньому сину посісти трон після смерті Андраша, потому виконувала обов'язки регентки при малолітньому Соломону. Її вплив проявлявся у династичній підтримці правлячої родини та зміцненні зв'язків між Угорщиною та Руссю. Анна Ярославна відіграла активнішу роль у Франції, бо відразу після смерті Генріха I стала регенткою при синові – майбутньому королю Філіпу I – і брала безпосередню участь у державному управлінні. У французьких документах збереглися її підписи на королівських грамотах, що свідчить про її реальну участь у політичному житті країни [34]. Як і Анастасія, Анна відома своєю культурною та релігійною діяльністю: так само сприяла розвитку церковного життя й, зокрема заснуванню монастирів, приміром, у місті Санліс.

Шлюби обох княгинь були укладені з правителями впливових європейських держав, це свідчило про високий міжнародний авторитет Русі-України. Ярославни не залишилися символічними фігурами при монарших дворах, а стали активними учасницями політичного життя, уособленнями мудрості, виваженості, освіченості.

Викладений матеріал засвідчив, що діяльність Анастасії Ярославни демонструє складне поєднання впливу й обмежень, характерних для жіночої влади в середньовіччі. Вона постає як активна політична діячка, яка підтримувала чоловіка, боролася за владу свого сина, виконувала регентські функції та намагалася спрямувати державну політику в русло стабільності. Її

державницька діяльність свідчить, що навіть в умовах відсутності повноти влади королева-консорт може бути активною учасницею політичного життя та впливати на стратегічні рішення. Водночас вирішальне слово в умовах династичних конфліктів могло лишатися за правителем, хоча воно й зумовлювало фатальні наслідки.

3.3. Духовна місія королеви Анастасії

Королева Анастасія Ярославна була активною учасницею процесу християнізації та духовного формування Угорської держави. Як вказувалося вище, Андраш I був охрещений у Києві, на батьківщину повернувся християнином і, незважаючи на початкову підтримку язичницького повстання Вати, категорично відкинув ідею поганства. Він добре розумів, що без церковного благословення його влада буде хиткою і не визнаватиметься іншими державами, тому шукав підтримку серед уцілілих представників духовенства. Частина єпископів, які пережили повстання або повернулися після, погодилися підтримати Андраша. Вони бачили у ньому не лише законного представника династії Арпадів, але і силу, здатну відновити порядок і захистити церкву після руйнувань, спричинених повстанцями. Саме ці єпископи і здійснили його коронацію – акт, який мав глибоке символічне значення: король отримував владу «від Бога» через посередництво церкви.

Таким чином, Андраш фактично пройшов подвійний шлях до влади. З одного боку, він скористався підтримкою повсталих, щоб повалити Петра Орсеоло, з іншого – для закріплення своєї влади він звернувся до християнської церкви і був коронований єпископами, що означало його повернення до традиційної моделі християнської монархії. Цей момент принципово важливий, бо після коронації єпископами Андраш I вже відкрито виступив як захисник церкви. Він почав відбудовувати зруйновані єпархії та поступово відновив християнський порядок у державі [34; 40].

Такі кроки дослідники пояснюють дванадцятирічним проживання Андраша I у Києві, де він опанував кирилицю та руську мову. Власними очима бачив розквіт культури, розбудову міста; особливо був вражений наявністю численних позолочених соборів. З огляду на це, прийшовши до влади у власній державі, Андраш припинив пригнічення слов'янського населення й слов'янського церковного обряду, натомість почав будувати пишні собори у столиці – Будді [29].

Значиму роль у становленні Андраша як християнського правителя відіграла Анастасія Ярославна, вихована у побожному середовищі Києва, де церковна культура досягала високого рівня розвитку. Перебуваючи в Угорщині, вона сприяла поширенню християнських традицій, підтримувала духовенство та брала участь у заснуванні й підтримці монастирів. Її вплив особливо відчувався у зміцненні культурних і релігійних зв'язків між Руссю та Угорщиною, її поява принесла позитивні зміни в культурно-духовне життя нової батьківщини.

Насамперед Анастасія принесла з собою інший тип християнської культури, сформований у Давньоруській державі. На відміну від Угорщини, де християнство ще відносно недавно утвердилося і пережило кризу після повстання Вати 1046 р., Русь вже мала розвинену церковну традицію, книжність і придворну культуру. Через королеву Анастасію ці елементи частково проникали до угорського двору, трансформуючи норми релігійного життя та загальної культури правлячої еліти. Також варто зазначити, що вона впливала на двір і модель королівської влади. Анастасія представляла собою тип «християнської королеви», яка не просто була дружиною правителя, але і сама брала участь у політичному житті, підтримувала церкву і могла виступати як посередниця у дипломатичних справах.

Важливою новизною було зміцнення християнської ідентичності правлячої династії. У період, коли ще існувала загроза повернення язичництва, присутність королеви, яка походила з впливового християнського роду, підсилювала легітимність влади і підтримувала церковні структури.

Окрім цього, Анастасія сприяла розбудові церковного життя – допомога монастирям, духовенству та благодійність. З одного боку, такі дії типові для середньовічних монархинь, але з іншого – після повстання язичників мали особливу вагу для відновлення церковної організації. Заразом маємо наголосити, що, на думку, В. Мороза, монастирські фундації Анастасії та її чоловіка – тема з багатьма білими плямами. Науковець вказує на романтизований характер сюжету про стійку підтримку Анастасією східної Церкви. Для підтвердження цього наголошує, що обитель у Тихані та Адмонтське абатство, де похована Ярославна, наразі бенедиктинські. Такими вони були й раніше. Зокрема, монастир в Адмонті заснував архієпископ зальцбурзький Гебгард у 1074 р., відправивши туди ченців із монастиря св. Петра у Зальцбурзі. Так само монастир у Тихані, згідно з грамотою короля Андрія від 1055 р., названо на честь Діви Марії та св. Аніана єпископа Орлеанського, а також наведено легенду про св. Бенедикта. В. Мороз упевнений в контрверсійності свідчення про перебування у Тихані київських чернців, адже це не корелюється з повідомленнями про бенедиктинців. Натомість про останніх більше даних, підтверджених джерелами: «бенедиктинські монахи були поселені в Тихані королем Андрієм, котрий збудував для них церкву і монастир на півострові Тихані біля озера Балатон» [35].

Аналогічна думка запрошується і внаслідок прочитання інтерв'ю з головою українського самоврядування в Угорщині й президенткою Європейського конгресу українців Ярославою Хортяні-Гук, історикинею за фахом: «Рідна сестра Анастасії Анна в цей час була дружиною французького короля Генріха Першого, і на прохання Анастасії та Андраша правляча династія Франції відправила до Угорщини 60 священників і кількох єпископів, серед яких був і єпископ Аньєш, перший настоятель Тихоньського абатства на березі озера Балатон. І в Тихоні якраз обрали місце побудови монастиря, до речі, це місце дуже подібне до круч рідного Анастасії Дніпра» [47].

Вочевидь, з Франції приїхали представники духовенства західної (латинської) гілки християнства, які активно долучилися до зміцнення церковних структур у регіоні. Але й присутності східної традиції християнства ми не можемо заперечувати. У тому ж виступі Я. Хортяні-Гук вказано, що у «дозвільній грамоті Тихоньського абатства, виданій Андрієм I 1055 р., згадується про спорудження там монастиря на честь сім'ї та своєї дружини; після завершення будівництва Анастасія покликала на Балатон ченців з Києва». Дослідниця також зауважила, що наступні покоління київських ченців прожили аскетичним життям на Тихоньській горі аж до XIII ст., залишивши до нині свої келії [47]. Так само у дослідженнях М. Волощука читаємо: 1055 р. Андраш I Католик заснував бенедиктинське абатство в Тихані, поряд з'явилися обитель для ченців східного обряду та поселення вихідців із Русі [14].

Як бачимо, одне і те ж джерело – грамота Андраша I, датована 1055 р., тлумачиться по-різному, підкреслюючи або латинський, або грецький характер святої обителі у Тихоні. Отож, питання про помітну підтримку Анастасією візантійських традицій та київських монахів лишається відкритим. Маємо розуміти, що тогочасні східні та західні християни ще зберігали формальну єдність, хоча між ними вже існувала конкуренція, яка інколи переходила у відкриті конфлікти. Навіть після Великої схизми 1054 р., яка розділила християнство на дві гілки, не відразу відбувся між ними повний розрив. Контакти продовжували існувати як серед світської знаті через династичні шлюби, так і серед духовенства, поєднуючи впливи візантійської і римської християнських традицій. Понад те, на думку П. Кралюка, Угорщина XI ст. була державою, де значну частку становило слов'янське населення, а серед них і поширювалося східне християнство. Чимало населення вживали говірки, близькі до мови тогочасної Русі-України, давньоукраїнських діалектів, тому для Анастасії, припускають дослідники, не виникало труднощів у спілкування з багатьма підданими. До речі, і столиця Естергом розташовувалася на південному березі Дунаю, на землях колись залюднених слов'янами. Імовірно

також, що назва міста має слов'янське походження – від слів «стерегти», «сторожа» [31].

У такому багатокультурному середовищі діяльність королеви Анастасії виступала своєрідним місточком між двома етносами, між вдома гілками християнства. І не підлягає сумніву, що вона спрямовувалася на консолідацію, взаємопроникнення, взаємозбагачення та остаточного ствердження християнства. Підтвердженням цього слугує ініціатива Ярославни засновувати монастирі як фундамент для утвердження віри Христової та формування культури. Зокрема, маємо відомості про побудову трьох монастирів. Один із них постав у поблизу Вишеграда, інший – у місті Торнопатак, на півночі Угорщини, неподалік від Егера), і третій – у Дунасентеле (нині – Дунауйварош) [47].

Вони виконали важливу місію у процесі зміцнення нової віри, адже ченці не лише молилися, а й активно проповідували серед місцевого населення, остаточно викорінюючи язичницькі традиції. Крім цього, можемо припустити, що засновуючи монастирі, Анастасія імплементувала в угорське середовище приклад свого батька – поширення грамотності серед населення та підтримувала культурний розвиток Угорщини. Як відомо, у монастирях переписували книги, навчали грамоти, акумулювали і зберігали знання. Приміром, відомим центром розвитку писемності був Тихонський монастир. Також святі обителі виконували функції комунікаторів з іншими християнськими державами, обмінюючись знаннями, традиціями, церковними звичаями.

Королева Анастасія відома своєю благодійницькою діяльністю та добротою. Вона, переконані дослідники, славилася своїм щирим серцем, наслідуючи матір Інгігерду. Щодня виходила на вулиці Буди й роздавала милостиню бідним і немічним, за що її прозвали «Матір'ю бідних» [29].

Таким чином, завдяки вихованню в культурно розвиненому Києві, Анастасія сприяла зміцненню релігійних та культурних зв'язків між Руссю та угорськими землями, підтримуючи розвиток монастирів і духовенства. Її

діяльність слід розглядати як важливий чинник легітимізації королівської влади та трансформації угорської еліти за давньоруським зразком, символічним культурним містком між двома державами в епоху формування середньовічної християнської Європи. Окрім політичного впливу, Анастасія Ярославна залишила слід у пам'яті народу як меценатка та благодійниця, яка опікувалася поширенням грамотності й допомогою бідним.

ВИСНОВКИ

У контексті вивчення державотворчих процесів в Угорській монархії XI ст. доцільним та історично виправданим є дослідження постаті руської князівни, доньки Ярослава Мудрого, дружини угорського короля Андраша I – Анастасії. Дана тематика дозволяє комплексно осмислити роль жінки у суспільстві та політичному житті ранньофеодальних монархій Середньовіччя, зрозуміти значення династичних шлюбів як інструменту тогочасного міжнародного комунікування, а також продемонструвати активну роль руських княгинь на політичному поприщі.

Опрацювавши історіографічну базу, можемо констатувати, що сприйняття особи Анастасії Ярославни еволюціонувало від трактування її як епізодичного персонажа у зовнішній політиці Ярослава Мудрого до визнання самостійним суб'єктом європейської історії. Знані фахівці першої половини XX ст. (М. Грушевський, Н. Полонська-Василенко) бачили у ній переважно «інструмент» матримоніального шлюбу, натомість автори публікацій XXI ст. (М. Котляр, Л. Войтович, М. Волощук, Є Гомон, П. Кралюк та інші) акцентували на її особистій політичній волі та впливовості. Угорські дослідники (М. Фонт, Л. Зубанич, Л. Надь, Ш. Рудь) наголосили на значимості князівни як ключової фігури в державно-династичних процесах Угорщини XI ст., зміцненні династії Арпадів і ствердженні християнських традицій.

Джерельну базу нашої роботи склали наративні пам'ятки («Повість минулих літ», «Угорський хронікальний звід», хроніка Іоанна з Утіно), зображальні (візуальні) джерела і твори художньої літератури як допоміжний матеріал для реконструкції культурно-історичного контексту та суспільних уявлень про тогочасні події. У середньовічних текстах образ Анастасії Ярославни часто «знеособлений» (згадується як *filia regis Ruthenorum* – «донька руського короля»), проте аналіз матеріалу свідчить про її активну участь у державницьких справах. Візуальні джерела, зокрема фрески Софії Київської та сучасні пам'ятники, як скульптура у Тихані, підтверджують

тривалу історичну пам'ять про неї як символ культурно-духовного зв'язку між Києвом і Будою.

У часи Середньовіччя шлюбна дипломатія виступала дієвим механізмом міжнародної політики. Завдяки ній забезпечувалися тривалі політичні зв'язки між монархіями, вирішувалися питання війни і миру, легітимації влади, інтеграції правлячих домів у загальноєвропейський політичний простір, поширення християнства як об'єднавчого цивілізаційного чинника.

Матримоніальні угоди активно використовували правителі Русі-України, особливо Ярослав Мудрий, який завдяки «родинній політиці» зміцнив міжнародний авторитет країни та сприяв її розквіту. Свідченням цього стало одруження його доньки з нащадком угорської династії Арпадів – Андрашем, що є результатом далекоглядної стратегії «тестя Європи», спрямованої на створення системи колективної безпеки та інтеграцію Русі в християнський Захід. Шлюб Анастасії з Андрашем I став не просто приватною подією, а значно активізував міграційні процеси, внаслідок чого в Угорщині сформувалися руські осередки (*Rutheni*), представники яких посіли високі посади при дворі та в адміністрації, зумовлюючи культурну дифузію. Заразом для Андраша це стало виявом легітимації його влади й отриманням у дружини освіченої королеви-консорта, помічниці у державних справах.

Їхня зустріч відбулася у Києві, при дворі князя Ярослава, який надав прихисток Андрашу та його брату – втікачам з Угорщини через політичні й релігійні причини. Інтелектуальна атмосфера київського двору сформувала з Анастасії активну королеву-партнерку, тоді як перебування Андраша в колі Ярослава Мудрого заклало підґрунтя для його подальшого державного курсу. Високий рівень освіченості, знання мов, етикету та християнської догматики підготували Анастасію до ролі активної правительки-партнерки, а хрещення Андраша у Києві під іменем Андрій (на честь покровителя Русі) символізувало духовну спорідненість двох держав і стало ідеологічною основою для остаточного ствердження християнських традицій на його батьківщині.

Завдяки військовій та фінансовій допомозі Києва Андраш успішно відновити владу династії Арпадів у 1046 р. Його коронація стала не просто внутрішнім переворотом в Угорщині, але й тріумфом геополітичної стратегії Києва в Центрально-Східній Європі, де Анастасія виконувала місію ключової зв'язкової ланки. Повернення подружжя в часи глибокої соціально-релігійної кризи в Угорщині маркувало як реставрацію легітимної влади, так і зміцнення спільних християнських цінностей. Зрештою, інструмент середньовічної родинної дипломатії гарантував тривалу стабільність на русько-угорському прикордонні.

Спільне правління Анастасії та Андраша I позначилося масштабною інституціоналізацією християнства в Угорському королівстві, що проявилось у заснуванні Тиханського абатства і православних скитів. Цей процес не лише сприяв консолідації релігійного простору держави, але й узаконенню Андраша як монарха на тлі гострої соціально-язичницької кризи і протистояння зовнішнім зазіханням.

Вихована в інтелектуальному й правовому середовищі київського двору, Анастасія була активною учасницею державно-політичного життя в Угорщині, виконуючи роль королеви-консорта. Її участь у політичному житті двору відображає характерну для середньовіччя модель непрямого, проте відчутного впливу королеви на державні справи.

Анастасія виступила головним суб'єктом запеклої боротьби за збереження престолу для свого сина Шоломона (Соломона), змусивши чоловіка проголосити його співправителем і заручити з представницею Німецької імперії. У такий спосіб королева-консорт намагалася втримати баланс сил у державі й захистити інтереси своєї гілки династії. Проте спроба запровадження принципу примогенітури (успадкування від батька до сина) замість традиційного сеньйорату спровокувала тривале внутрішньополітичне протистояння між Андрашем і його братом князем Белою. У ході цієї боротьби Андраш I загинув, королева та її діти опинилися у вигнанні, а Бела посів угорський престол.

Попри складні обставини Анастасія продемонструвала дипломатичні здібності, змогла отримати поміч з боку Священної Римської імперії і здійснити реванш – повернула корону сину Шоломону. За його малолітства виконувала обов'язки регента, зосередивши у своїх руках усі важелі державного управління.

За безпосереднього сприяння та фінансової підтримки королеви Анастасії було засновано бенедиктинське Тиханське абатство на озері Балатон, яке стало не лише релігійним осередком, а й усипальницею її чоловіка Андраша I. Особливе значення мало створення православних чернечих скитів, зокрема поблизу Вишеграда, що свідчить про унікальний характер релігійної політики Анастасії Ярославни, спрямованої на мирне співіснування та взаємопроникнення західної і східної християнських традицій в межах однієї держави. Засновані нею монастирі виступали осередками культури, де слов'янська мова й обряд допомагали адаптувати нову віру для місцевого населення.

Анастасія увійшла в історію як «Матір бідних», чия благодійність та опіка над немічними зміцнювали моральний авторитет монархії. Її діяльність сприяла поширенню писемності й переписуванню книг, імплементуючи київські традиції в угорський ґрунт.

Із початком одноосібного правління Шоломона завершилася політична біографія Анастасії. Деструктивне керівництво сина, його нездатність дослухатися до геополітичних порад матері та радикальний курс призвели до відновлення громадянської війни в Угорщині і як результат – остаточної поразки у битві при Модьороді, втрати ним корони. Королева пропонувала Шоломону компромісну модель розподілу влади з його кузенами (синами Бели), розуміючи, що внутрішній мир є запорукою збереження корони. Її політична позиція базувалася на прагматизмі та пріоритеті стабільності держави над особистими образами, тоді як Шоломонова – на амбіціях і недалекоглядності

Екс-королева мусила емігрувати до німецьких земель, де, імовірно, прийняла чернечий постриг під ім'ям Агмунда у бенедиктинському монастирі Адмонт (Штирія). З її смертю завершилася епоха активної присутності київської дипломатії на Дунаї.

Життєвий шлях і державницька діяльність Анастасії Ярославни – це демонстрація складного поєднання особистої долі та великої політики, переконливе свідчення, що жінка в середньовічному соціумі могла бути активним гравцем міжнародної дипломатії і захисницею державної стабільності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. ДЖЕРЕЛА

1.1. ОПУБЛІКОВАНІ

1. Іоанн із Утіно. Коротка розповідь про угорських королів. URL: https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Ungarn/XV/1440-1460/Ioannis_de_Utino/frametext1.htm (дата звернення: 15.12.2025).
2. Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / Пер. з давньоруської, післяслово, комент. В.В. Яременка. Київ: «Рад. письменник», 1990. 558 с. URL: <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar.htm> (дата звернення: 12.12.2025).
3. Угорський хронікальний звід. URL: https://www.vostlit.info/Texts/rus17/Chr_Hung_Pictum/frametext1.htm (дата звернення: 17.12.2025).

1.2. ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА

4. Загребельний П. Диво. Київ: Вид-во художньої літератури «Дніпро». 1971. 670 с.
5. Кочерга І. Ярослав Мудрий. Драматична поема. Київ: Дніпро, 1982. 152 с.
6. Олесь О. Ярослав Мудрий. Бібліотека української літератури. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=6071> (дата звернення: 12.12.2025).

2. ЛІТЕРАТУРА

7. Бонь О. Матримоніальні зв'язки Ярослава з володарями Європи. *Ярослав Мудрий та його доба: тисячолітній досвід українського державотворення*/ редкол.: О.В. Огнев'юк, О. С. Олександрова, В.М. Андрєєв, Р.О. Додонов та ін. Київ: Київський ун-т імені Б. Грінченка, 2019. С. 195–209.

8. В архівах австрійського абатства Адмонт шукатимуть згадки про місце поховання Анастасії Ярославни. *Україна молода*. 2018. 28 лютого. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/0/196/121056> (дата звернення: 13.04.2026).
9. Варфоломійівська ніч. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/%D0%92%D0%B0%D1%80%D1%84%D0%BE%D0%B%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%97%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BD%D1%96%D1%87 (дата звернення: 13.04.2026).
10. Вигновська Х. Анастасія Ярославна: Київська князівна на угорському троні. *KyivPage*. URL: <https://kyiv.page/health/anastasiia-yaroslavna-kyivska-kniazivna-na-uhorskому-troni-10963/> (дата звернення: 02.09.2025).
11. Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян. Вступ до середньовічної історії слов'янства. Київ: Юніверс, 2004. 496 с.
12. Войтович Л. В. Княжа доба: портрети еліти. Біла Церква: Видавець: Олександр Пшонківський. 2006. 782 с.
13. Войтович Л. В. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2000. 649 с.
14. Волощук М. М. Андраш I Католик. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B0%D1%88_I_%D0%9A%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D0%BA (дата звернення: 02.05.2026).
15. Волощук М. М. «Прозвані Руськими» в Угорському королівстві XIV століття: проблеми ідентифікацій. *Ruthenica*, Київ. 2014. № 12. С. 82–91.
16. Волощук М. М. Руські бранці Арпадів та угорські бранці Рюриковичів XI–XIII ст.: порівняльний аспект. *Byzantinoslovaca VII. Byzantologický seminár A. Avenaria. Zborník k životnému jubileu profesora Miroslava Daniša*. Bratislava 2020. С. 121–133.

17. Волощук М. М. «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції / Відп. ред. Л. В. Войтович. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. 496 с.
18. Волощук М. М. Руські переселенці в Угорщині XII–XIV ст.: обов'язки та соціальне становище. *Український історичний журнал*. 2012. № 4. С. 21–34.
19. Волощук М. М. Русько-угорські відносини IX–XIII ст. на сторінках письмових джерел Західної Європи та Сходу. *Вісник Прикарпатського університету*. Серія Історія. 2001. Вип. 4–5. С. 187–193.
20. Гомон Є. Анастасія Ярославна та Андраш I: як українка заповонила серце угорського короля. *Ukraine History*. URL: <https://ukraine-history.com/anastasiya-yaroslavna-ta-andrash-i-yak-ukrayinka-zapolonyla-sercze-ugorskogo-korolya/> (дата звернення: 12.12.2025).
21. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 2: XI–XIII вік. Львів, 1905. 634 с.
22. Дворська О. Династичні шлюби Ярославичів. *Гомін*. URL: <http://gomin.gospmr.org/?p=19824> (дата звернення: 02.08.2025).
23. Дейвіс Н. Боже ігрище. Історія Польщі. Київ: Видавництво Соломії Павличко «ОСНОВИ», 2008. 1080 с.
24. Дейвіс Н. Європа: історія. / Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко; 2-ге видання. Київ, Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 1463 с.
25. Доньки Ярослава Мудрого – Ярославни: Анастасія, Єлизавета й Анна. *Welcome to Ukraine*. URL: <https://welcometoua.net/donky-yaroslava-mudrogo/> (дата звернення: 02.09.2025).
26. Зубанич Л. Княгині Київської Русі в історії Угорщини. *Україна – Угорщина: спільне минуле та сьогодення. Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 14-16 квітня 2005 р.)* / Відп. ред. В. А. Смолій. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2006. С. 56–61.
27. Історія України в особах IX–XVIII ст. Київ: Видавництво «Україна», 1993. 402 с.

28. Камінська О.А. Основні напрями зовнішньої політики Київської Русі за часів правління Ярослава Мудрого. *Правові новели. Науково-виробничий журнал*. 2014. № 2. С. 7–10.
29. Климик-Необачний М. Руська Паннонія: Плацдарм Ярослава та Анастасії. *Сурма*. 2024. 8 березня. URL: <https://surma.com.ua/1384-ruska-pannoniia-placdarm-iaroslava-ta-anastasii.html> (дата звернення: 02.09.2025).
30. Коваленко О. Анна Ярославна: князівна київська, королева Франції – благодійниця-фундаторка. *Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека*. URL: <https://www.libr.dp.ua/?do=ukrainica&lng=1&id=46&idg=112> (дата звернення: 13.04.2026).
31. Кралюк П. Етнічна та релігійна ситуація в Угорщині та Русі в першій половині XI ст.: паралелі і відмінності. *Релігійно-інформаційна служба України*. URL: https://risu.ua/etnichna-ta-religijna-situaciya-v-ugorshchini-ta-rusi-v-pershij-polovini-hi-st-paraleli-i-vidminnosti_n158937 (дата звернення: 13.04.2026).
32. Крамар Ю. Династичні шлюби та їхня роль у дипломатії західноєвропейських держав раннього нового часу. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. 2022. Чис. 27. С. 149–153.
33. Королі Угорщини із династії Арпадів. Ч. 1. *My Hungary Net*. URL: <https://myhungary.net/country/759-koroli-vengrii-iz-dinastii-arpadov-chast-1-972-1095-gg.html> (дата звернення: 13.04.2026).
34. Котляр М. Ф. Анастасія Ярославна. *Енциклопедія історії України*. Т. 1. Київ: Наукова думка, 2003. С. 73. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Anastasiia_Y (дата звернення: 13.04.2026).

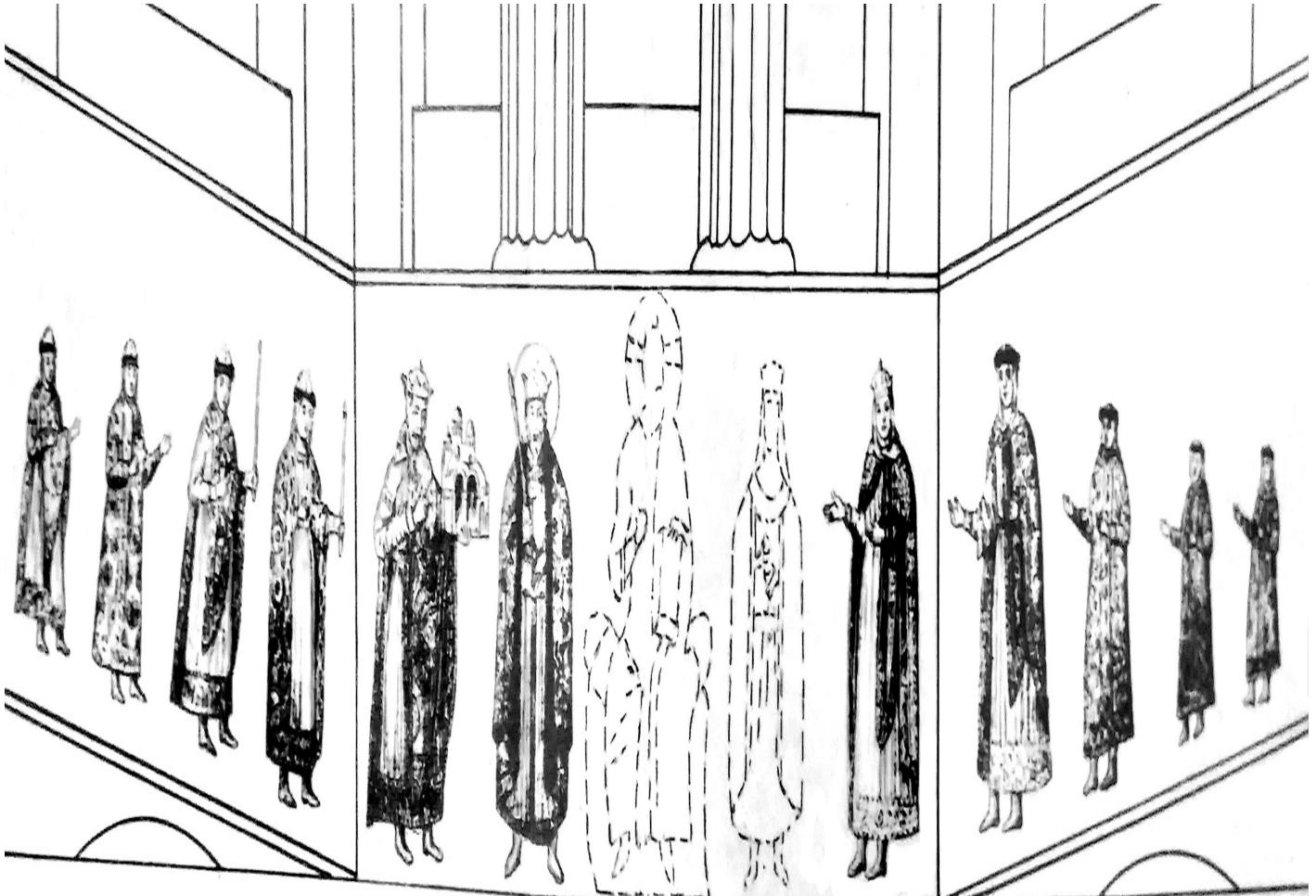
- 35.Мороз В. Легенда й історія короля Соломона: з минулого Срібної землі. *Релігійно-інформаційна служба України*. URL: https://risu.ua/legenda-y-istoriya-korolya-solomona-z-minulogo-sribnoji-zemli_n76303 (дата звернення: 13.04.2026).
- 36.Надь Л., Рудь Ш. Життя благовірної королеви Угорщини Анастасії Ярославни, володарки українського Закарпаття. *Newssky. com.ua*. URL: <https://newssky.com.ua/zhittya-blagovirno%D1%97-korolevi-ugorshhini-anastasi%D1%97-yaroslavni-volodarki-ukra%D1%97nskogo-zakarpattya/> (дата звернення: 13.04.2026).
- 37.Наливайко Д. Очима Заходу: рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. Київ: «ОСНОВИ», 1998. 578 с.
- 38.Наші князівни, які стали європейськими королевами. URL: <https://vogue.ua/article/fashion/persona/nashi-knyazivni-shcho-stali-yevropeyskimi-korolevami-48428.html> (дата звернення: 02.08.2025).
- 39.*Все українське в Угорщині*. Пам'ятник угорському королю Андрашу I і його дружині Анастасії. URL: <https://www.vseua.at/hun/kataloh/kultura/pamiatnyk-uhorskomu-koroliu-Andrashu-I-i-yoho-druzhyni-Anastasii> (дата звернення: 02.08.2025).
- 40.Пилипчук Я. В. Корона святого Іштвана. Угорська середньовічна монархія за правління династії Арпадів. *Вісник аграрної історії*. 2023. № 43–44. С. 134–176.
- 41.Плахонін А. Нащадки Володимира Ярославича та Волинь в контексті русько-угорських відносин XI ст. *Україна – Угорщина: спільне минуле та сьогодення. Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 14–16 квітня 2005 р.)* /Відп. ред. В.А.Смолій. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2006. С. 41–56.
- 42.Полонська-Василенко Н.Д. Історія України. Т. 1.: До середини XVII ст. Київ: Либідь, 1995. 588 с.

- 43.Рашин Я.Ф., Кожухар О.В. Роль жінки у формуванні й функціонуванні державності: вступ до проблеми (за матеріалами літературних джерел). *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. № 13–14. С. 110–116.
- 44.*Ukraine – World*. Руські княгині на європейських престолах. URL: <https://www.ukraine-world.com/2022/06/7-40-000.html> (дата звернення: 02.08.2025).
- 45.*Лікбез. Історичний фронт*. Рюриковичі й угорські королівські династії: століття дружби, ворожнечі та взаємовпливів. URL: <https://likbez.org.ua/ryurikovichi-i-vengerskie-korolevskie-dinastii-stoletiya-druzhby-vrazhdy-i-vzaimovliyaniya.html> (дата звернення: 02.08.2025).
- 46.Фонт М. Княгині Київської Русі в історії Угорщини. URL: https://hromada.hu/2012/nom_117/istorija/knjahyni.html (дата звернення: 02.08.2025).
- 47.Хортяні-Гук Я. Становлення християнства в Угорщині відбулося значною мірою завдяки зусиллям доньок Ярослава Мудрого – Анастасії та Анни. *Радіо свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/975631.html> (дата звернення: 12.12.2025).
- 48.Чістякова І.М., Воробйова Г.В. Шлюбна дипломатія часів Рюриковичів. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2023. Т. 15. № 1. С. 199–207.
- 49.Чуєва О. В., Книжникова С. В. Портретні мотиви доньок Ярослава Мудрого у художній традиції XI–XXI століть. *Вісник КНУКіМ. Серія: Мистецтвознавство*. 2019. Вип. 41. С. 241–251.
- 50.Ярослав Мудрий та його доба: тисячолітній досвід українського державотворення / редкол.: Огнев'юк В. О., Александрова О. С., Андреев В. М., Додонов Р. О. Київ, 2019. 284 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Ван Вестерфельд. Портрет сім'ї Ярослава Мудрого. Софійський собор у Києві, 1651 р.¹

¹ Чуєва О. В., Книжникова С. В. Портретні мотиви доньок Ярослава Мудрого у художній традиції XI–XXI століть. *Вісник КНУКіМ. Серія: Мистецтвознавство*. 2019. Вип. 41. С. 243.

Додаток Б

**Анастасія Ярославна проклинає свого сина Соломона (Шаламона) І,
худ. Шома Орлаї Петрич, 1857. ²**

² Котляр М.Ф. Анастасія Ярославна. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%81%D1%96%D1%8F_%D0%AF%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B0 (дата звернення: 02.05.2026).

Додаток В

Севрук Г.С. «Анастасія, Анна та Єлизавета Ярославни», кераміка.
Україна, 1964 р.³

³ Чуєва О. В., Книжникова С. В. Названа праця. С. 244.

Додаток Г
Анастасія Ярославна ⁴.

⁴ Надь Л., Рудь Ш. Життя благовірної королеви Угорщини Анастасії Ярославни, володарки українського Закарпаття. *Newssky.com.ua*. URL: <https://newssky.com.ua/zhittya-blagovirno%D1%97-korolevi-ugorshhini-anastasi%D1%97-yaroslavni-volodarki-ukra%D1%97nskogo-zakarpattya/>

Додаток Д

**Корж Б., Турик О. Пам'ятник Королю Андрашу I та його дружині
княгині Анастасії. Угорщина,**

2001 р. ⁵.

⁵ Чуєва О. В., Книжникова С. В. Названа праця. С. 248.

Додаток Е

Доньки Ярослава Мудрого. Фреска XI ст. ⁶.

⁶ Український інтерес. URL: <https://uain.press/blogs/richard-i-levove-sertse-shhe-odin-nashhadok-yaroslava-mudrogo-1076123/attachment/donki-yaroslava-mudrogo>

Додаток Ж

Бюст Андраша I Католика у Національному парку культурної спадщини м. Опустасері (Ópusztaszer Heritage Park) ⁷.

⁷ Волощук М.М. Андраш I Католик. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B0%D1%88_I_%D0%9A%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D0%BA (дата звернення: 02.05.2026).

Додаток 3

Портрети Анастасії Ярославни ⁸

⁸ Анастасія Ярославна. *Музей становлення української нації*. URL: <https://www.museumsun.org/person/19/>; Княжна Анастасія Ярославна. *Kolyba*. Портал про Закарпаття. URL: <https://www.kolyba.org.ua/unikalne-zakarpattja/vidomi-zhinki/2392-anastasia>